

Reflexións arredor da prescrición e a descrición no dicionario (académico)

Discurso lido o día 3 de outubro
de 2026 no acto da súa recepción,
polo ilustrísimo señor don

Ernesto González Seoane

e resposta do excelentísimo señor don

Antón Santamarina

REAL ACADEMIA GALEGA

Reflexións arredor da prescrición e a descrición no dicionario (académico)

O solemne acto académico
en que foron lidos os dous
discursos recolleitos no
presente volume celebrouse
o 3 de outubro de 2026
no paraninfo da Universidade
de Santiago de Compostela

Edita

Real Academia Galega

ISBN: 978-84-17807-58-0

Depósito Legal: C 1527-2026

© Ernesto González Seoane, 2026

© Antón Santamarina, 2026

© Real Academia Galega, 2026

Deseño da colección

Grupo Revisión Deseño

<https://doi.org/10.32766/rag.465>

Reflexións arredor da prescrición e a descrición no dicionario (académico)

REAL ACADEMIA GALEGA

A Coruña 2026

Discurso do ilustríssimo señor don
Ernesto González Seoane

Excelentísimo señor presidente da Real Academia Galega,
señoras e señores académicos,
familia, amigas e amigos.

Antes de proceder á lectura do meu discurso de ingreso, gustaríame dicir que me sinto moi honrado polo convite recibido para me unir a esta ilustre corporación. Agradezo, por tanto, de todo corazón a todos e cada un dos membros da Academia esta invitación, que acepto emocionado. Debo confesar, tamén, que me sinto un tanto abafado diante da responsabilidade que supón incorporarme a unha institución centenaria, da que desde a súa fundación en 1906 formaron parte figuras centrais na historia das letras e da cultura galegas como Murguía, Pondal, Curros Enríquez (que, aínda que non chegou a ser membro, foi o principal impulsor da súa creación), Lamas Carvajal, López Ferreiro, Cabanillas, Otero Pedrayo, Castelao ou Risco, por limitarme a algúns dos nomes de máis sona de entre os membros de número ingresados nas primeiras décadas de vida da institución.

Ademais, forman ou formaron parte da Academia moitas das persoas que considero os meus mestres e algúns compañeiros de xeración, que son, por mérito propio, referentes da lingüística e da filoloxía galegas. Entre eles están as académicas e académicos que propuxeron o meu nome (Rosario Álvarez, Ana Isabel Boullón, Manuel González, María López Sánchez, Xosé Luís Regueira e Antón Santamarina), a quen lles agradezo este xesto de amizade.

Quero expresar tamén a miña gratitude a Antón Santamarina, a quen admiro e respecto non só polo seu maxisterio e pola súa estatura académica, senón tamén pola súa inmensa xenerosidade e pola súa integridade e compromiso cívicos. Beizón para el por acceder a encargarse do discurso de resposta.

Por todas estas razóns, comprenderase que enfronte esta cerimonia de ingreso un pouco intimidado e talvez vítima do que nas últimas datas a psicoloxía deu en chamar a *síndrome do impostor*.

Gustaríame tamén deixar constancia aquí, neste Paraninfo da Universidade de Santiago de Compostela, do meu agradecemento á miña *alma mater*. Nos últimos tempos é cada vez máis habitual escoitar, mesmo ler, o lamento dalgúns colegas, profesores e investigadores membros da comunidade universitaria, algúns moi novos aínda, polo moito que a universidade lles debe e polo pouco que recoñece o seu talento. Sempre que escoito isto non podo evitar lembrar o *assumpto segundo* das Festas Minervais, convocadas en 1697 pola Universidade de Santiago de Compostela en honra de don Alonso de Fonseca o Grande. Nesta sección do certame os participantes debían compoñer un romance galego reflexionando sobre “si Santiago vive mas obligada al Señor Don Alonso de Fonseca, que el Señor Don Alonso vivió à su Patria” (*Festas Minervais* 1697, p. 30). Os poetas que concorreron neste asunto segundo, despois de analizaren detidamente o que Fonseca lle debía a Santiago e o que a cidade recibira de don Alonso, concluían invariablemente que era a cidade a que estaba por sempre en débeda con quen fora o seu arcebispo e o máis destacado protector e impulsor da súa universidade. Posto nesta tesitura, eu pouca marxe tería para a dúbida, porque eu a Fonseca débollo todo. Aquí recibín unha magnífica formación que, se non aproveitei mellor, foi por causas enteiramente imputables a min. Aquí atopei mestres e compañeiros excelentes, moitos dos cales acabarían converténdose en amigos. Aquí tiveron a oportunidade de desenvolver unha carreira académica, como docente na Facultade de Filoloxía e como investigador no Instituto da Lingua Galega. E aquí puideron mesmo participar nos seus órganos directivos, primeiro como decano da Facultade de Filoloxía, logo como director do Instituto da Lingua Galega e finalmente como vicerreitor de Profesorado. Por todas estas razóns, recoñezo que estou e estarei sempre en débeda coa miña universidade. E, por outra parte, non teño dúbida de que, se algún merecemento teño para ocupar esta praza de académico de número na Real Academia Galega, é mercé ás oportunidades que me brindou a miña *alma mater*.

Gustaríame tamén traer aquí nestas palabras iniciais a figura dun ilustre contemporáneo meu, Federico Maciñeira, historiador, arqueólogo e etnólogo, e un dos compoñentes da primeira corporación académica. Natural, coma min, do Barqueiro, o seu nome estará por sempre ligado ao concello de Mañón, desde Bares ás Grañas, e ás terras de Ortegál. Un non decide onde nace, pero dalgún xeito queda por sempre

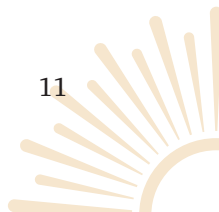
vinculado sentimentalmente ao lugar en que viu a luz por primeira vez. E con máis motivo cando esta visión primeira do mundo foi o mar do Barqueiro. Decía a convocatoria antes mencionada das Festas Minervais: “Ay suelos tan felizes, que tienen no se que celestial semilla en su terreno, y benevolo influxo en su cenit, que solo el nacer en ellos basta para ser felizes” (*Festas Minervais* 1697, p. 29).

Non podo rematar este capítulo de agradecementos sen dicir algo da familia e dos amigos. Falarei pouco, non porque non teña que dicir, senón porque non teño moita confianza nas miñas forzas para conter os efectos da emoción. Por tanto, limitareime a sinalar que todos eles, e moi especialmente os meus netos, os meus fillos e, por riba de todo, Flori, con quen comparto a vida desde hai máis de corenta anos, son o máis importante que me pasou na vida. Eles sábeno e isto abonda.

LEMBRANZA DE BERNARDINO GRAÑA

De acordo coas convencións do xénero, procede que o académico recipiendario inclúa no seu discurso de ingreso unha lembranza do académico ou da académica que o precedeu na cadeira que está convidado a ocupar, neste caso Bernardino Graña.

Asumo gustoso esta responsabilidade na convicción de que este acto, máis ca un simple formalismo, ten por obxecto subliñar a continuidade no tempo da institución fronte ao paso efémero por ela das persoas que en cada momento a conforman. Por tanto, ademais dun xesto de recoñecemento ou de cortesía coa persoa que ocupou esta cadeira, neste caso ata hai pouco menos de dous anos, esta lembranza tamén pretende constatar que, en última instancia, el, como eu agora, non somos senón simples elos dunha cadea que ten un punto de partida, pero non —cando menos idealmente— un final. A orixe márcaa nada menos que Valentín Lamas Carvajal, unha das figuras máis relevantes do Rexurdimento, que apenas puido ocupar o seu posto naquela primeira formación da Academia, pois finou o 4 de setembro de 1906, antes mesmo da sesión inaugural da institución, que tivo lugar o día 30 dese mesmo mes. Ata chegar a Bernardino Graña, que ocupou esta cadeira entre 2010 e 2025, foron titulares dela o xurista e polígrafo José Antonio Parga Sanjurjo (1907-1917); o sacerdote, escritor e bibliófilo Antonio Rey Soto (1920-1926); o relixioso, historiador e arqueólogo Juan Domínguez Fontela (1939-1942); o médico e investigador Luis Iglesias Iglesias, que foi tamén reitor da Universidade de Santiago de Compostela (1947-1976); e o catedrático de Filoloxía Románica e promotor e

primeiro director do Instituto da Lingua Galega Constantino García (1982-2008). A todos eles, beizón.

Dicía hai uns momentos que a miúdo o lugar en que un nace, ou onde transcorre a súa primeira infancia, se converte nun condicionante da súa traxectoria vital e no prisma a través do cal un ve o mundo. Este é sen dúbida o caso de Bernardino Graña, escritor cuxo nome vai invariablemente unido, por antonomasia, ao apelativo de “poeta do mar”.

Bernardino Graña naceu á beira da ría de Vigo, en Cangas de Morrazo, un 27 de setembro de 1932. A súa infancia transcorre entre a súa vila natal e Ribadavia, onde o seu pai, mestre e vítima despois da guerra dun expediente de depuración, era profesor nunha academia. Cursa os estudos de bacharelato en Vigo, onde entra en contacto con Faustino Rey Romero e, a través del, comeza a colaborar e publicar na revista *Alba*.

Despois de rematar o bacharelato, en 1954 chega a Santiago de Compostela para cursar Filosofía e Letras na súa Universidade. A súa estadía en Compostela foi breve, de apenas un ano, pois, como nos lembra Ramón Lorenzo no seu discurso de resposta ao pronunciado polo noso autor ao ingresar na Academia, despois dalgúns conflitos co profesor de grego, decidiu abandonar os seus estudos. A presión do seu pai conseguiu reconducir a situación e, deste xeito, o mozo Bernardino “trasládouse a Salamanca, como di González Alegre [...], como un dos «expatriados del solar de Moralejo», para empezar de novo a carreira e sen convalida-las materias que xa tiña aprobadas” (Lorenzo 2010, p. 33).

Mesmo así, o seu fugaz paso por Compostela serviu para que entrase en contacto co grupo de mozos universitarios que constitúen o que Franco Grande deu en denominar Xeración da Noite, evocando o xornal *La Noche*, o vespertino compostelán no que moitos deles colaboraron, e, ao tempo, a *longa noite de pedra*, a designación metafórica coa que, algúns anos despois, Celso Emilio Ferreiro se referirá aos anos de chumbo da ditadura franquista. Así é como Franco Grande, membro desta xeración e chegado tamén a Compostela en 1954, evoca o seu primeiro encontro con Bernardino:

As cousas semellaban que ían collendo outro rumbo. Iso foi o primeiro que pensei cando conocín persoalmente a Bernardino Graña, co que mantiña —con el e con Cribeiro— unha correspondencia bastante regular, sen coñecérmonos. Aquele momento quedou rexistrado nunhas páxinas

dunha novela miña, inédita, na que pretendía dar unha idea da miña xeración compostelana. (Franco Grande 1985, pp. 24-25)

E a seguir reproduce un fragmento desta novela inédita na que se inclúe unha descrición do noso autor que, por outra parte, semella bastante axustada:

Era longo, esguío, fraco —case seco—, falaba moi baixo. Un pouco caído para adiante, como se o peso das súas grosas gafas o empuxase para o chan [...]. Xa non había dúbida. Era el. Os dous escribíanse, e os dous mandábanse os seus traballos literarios; os dous, sen dúbida, debecían por coñecerse. (*apud* Franco Grande 1985, p. 25)

Ramón Lorenzo, membro coma Bernardino deste grupo, evocaría a vida daqueles anos na universidade:

Algúns facían poesía, estudaban, máis ben menos, participaban nas tertulias do hotel Compostela, escribían en *La Noche* e andaban de xolda todo o que lles petaba. (Lorenzo 2010, p. 32)

Méndez Ferrín, que chegaría a Santiago un ano despois, en 1955, ofrece tamén un interesante retrato xeracional deste grupo, que bautiza co nome de Xeración das Festas Minervais:

Durante os anos cincuenta moitos dos membros da xeración que nos entretén veranse obrigados a enfrentar os propios sistemas de vida cos modelos estranxeiros. Este enfrentamento evidenciaba a maior liberdade de conducta alén dos Pirineos e as estreitas e fechadas pautas que se propoñían ó xoven español. (Méndez Ferrín 1990, p. 258)

A denominación do grupo xustifícase pola participación asidua de todos (ou case todos) os seus membros no certame literario con que entre 1953 e 1965

o SEU, coa súa característica tendencia falanxista a recuperar o estilo imperial do Século de Ouro, restaura as Festas Minervais, anque —na súa primeira edición— sen convocar premios para a poesía en lingua galega. Mesmamente nestas primeiras Minervais resultou premiado un dos máis importantes poetas da Xeración das Festas Minervais: Bernardino Graña. (Méndez Ferrín 1990, p. 260)

Tras a súa marcha de Compostela, Bernardino Graña continúa (ou reinicia) os seus estudos na Universidade de Salamanca, onde se integra no grupo La Marabunta e retoma o seu labor literario, ata que en 1957 se traslada a Madrid para proseguir coa súa carreira. Nas aulas da Facultade de Filosofía e Letras entra en contacto con dous mozos, Ramón Lorenzo e Xosé Luís Méndez Ferrín, membros da xeración das Festas Minervais, que, tras realizaren os primeiros cursos na Universidade de Santiago de Compostela, decidiran continuar na Complutense os estudos de Filoloxía Románica que Santiago daquela non ofrecía. Así evoca aquel encontro Ramón Lorenzo:

Coñecín a Bernardino Graña en Madrid no ano 1957, na Facultade de Filosofía e Letras, a onde o noso actual Presidente [Méndez Ferrín] e mais eu chegamos para estudar a especialidade de Filoloxía Románica. Alí nos atopamos con el, un escritor xa coñecido que chegaba a Madrid coma nós desexoso de profundar nos camiños da literatura e da filoloxía e axiña fixemos un trío inseparable. (Lorenzo 2010, p. 31)

Con César Arias, Méndez Ferrín, Lorenzo, Reimundo Patiño, Alexandre Cribeiro, entre outros, fúndase en Madrid o grupo Brais Pinto, de inspiración vangardista e que segundo Ferrín, un dos seus máis destacados membros, “tivo un carácter anarcoide, paralelo e concomitante co movemento «beatnik» norteamericano” (Méndez Ferrín 1990, p. 261). Brais Pinto crea, ademais, unha colección de poesía do mesmo nome, que sae adiante mercé ao traballo entusiasta e desinteresado dos membros do grupo:

En *Brais Pinto* traballabamos todos ás ordes do capitán César Arias, preparabámo-los libros, corrixiámo-las probas, buscabamos subscritores, faciamos de vendedores, preparabamos homenaxes a escritores galegos e dabamos guerra no Centro Galego, todos unidos nunha empresa común. Despois viña a troula, porque non só de cultura vivían os membros de *Brais Pinto*. (Lorenzo 2010, p. 32)

Finalizados os seus estudos en 1960, comeza a traballar como profesor de ensino secundario, brevemente na academia que o seu pai tiña daquela en Cangas, e logo en diversos institutos de toda a Península. Finalmente, en 1975 regresa a Galicia, primeiro como profesor no instituto de Padrón e, a partir de 1979, no do seu Cangas natal, onde se establece definitivamente.

No ámbito da creación literaria, a poesía é seguramente o xénero que lle brindou máis notoriedade e o primeiro co que se deu a coñecer en revistas e certames literarios. Desde o seu primeiro libro de poemas, *Poema do home que quixo vivir*, publicado en 1958 na colección Brais Pinto, ata *Acendede as almenaras*, que chegou ás librarías en 2009, Bernardino Graña publica nove poemarios: ademais dos mencionados, *Profecía do mar* (1966), *Non vexo Vigo nin Cangas* (1975), *Se o noso amor e os peixes...* (1980), *Sima-cima do voar do tolo* (1984), *Himno verde* (1992), *Luz de novembro* (1997) e *Sen sombra e sen amor* (2004). Os seus inicios como poeta están marcados por unha inspiración existencialista e un ton pesimista característicos da chamada Escola da Tebra, e dominantes na poesía europea da época. Esta orientación axiña dá paso a unha poesía moito máis persoal e orixinal, na que se entrecruzan as dúas liñas que serán unha constante en toda a súa traxectoria: o mar, concibido como unha forza telúrica en diálogo co ser humano, e o amor. Ademais, canda estes eixes vertebradores agroma sempre na súa poesía, en liña coa poesía social do momento, o seu compromiso coas causas sociais e políticas da sociedade contemporánea (a denuncia da guerra imperialista, da degradación da natureza, do desarraigo e da alienación dos seres humanos na sociedade urbana etc.). Polo demais, no plano estilístico cómpre salientar o recurso á lingua popular dos mariñeiros, que Bernardino coñece á perfección e que dota as súas obras dunha grande autenticidade (Méndez Ferrín 1990, pp. 289-292; Lorenzo 2010, pp. 35-40).

Aínda que como escritor Bernardino foi por riba de todo un poeta, cultivou tamén a narrativa, especialmente no ámbito da literatura infantil e xuvenil. Nese terreo é de salientar a súa reivindicación da literatura de tradición oral, e en particular do conto popular, un tema ao que dedicou o seu discurso de ingreso na Real Academia Galega. Entre as súas obras narrativas dedicadas ao público novo cómpre citar *O león e o paxaro rebelde* (1969), *Planeta de ratos tolos* (1990), a serie de contos de Xan Guindán (*Xan Guindán, capitán*, de 1991; *Xan Guindán e os salvaxes*, de 1996, e *Xan Guindán, mensaxeiro*, de 1997), *Namoro do lobo Pipo na escola de don Perico* (1992), *Rata linda de Compostela* (1994), *O gaiteiro e o rato Pérez* (1994), *O lobo e o grilo* (1995), *O quirico lambón* (1997) e *O corvo que andou de pato* (2010).

En comparanza coa actividade como poeta e como narrador para o público infantil, a súa actividade como narrador para o público adulto e como dramaturgo foi moito menos intensa. No primeiro destes xéneros é preciso mencionar dúas obras, *Protoevanxeo do neto de Herodes* (1996) e *A fuga a Exipto* (2016), nas que traslada unha visión heterodoxa sobre a vida de Cristo e sobre o fondo político en que esta

se enmarca. Canto á produción dramática, Bernardino Graña debuta no xénero con *Vinte mil pesos crime* (1962), unha peza que desenvolve unha historia de violencia e corrupción. O resto da súa produción teatral está formado por pezas dirixidas en principio a un público infantil e que, cun ton de farsa, encerran unha ensinanza moral. Trátase de *Sinfarainín contra don Perfeito* (1975), *Os burros que comen ouro (nunca cabalos serán)* (1992), e *Larpancia saborosa do lobo e a raposa* (2011). A súa produción dramática complétase con outra peza para adultos, *Con Franco nun armario* (2009).

Bernardino Graña recibiu ao longo da súa vida numerosos premios literarios, desde o obtido nas Festas Minervais de 1954 ata o Estornela 2008, pasando polo Abrente 1979, o Merlín 1993 ou o Eixo Atlántico 2006. Ademais, o conxunto da súa traxectoria literaria e cívica foi recoñecido co Pedrón de Ouro (1999) e co Premio da Cultura Galega (2021). Foi o primeiro presidente, e logo presidente de honra, da Asociación de Escritoras e Escritores en Lingua Galega e un dos promotores do Pen Club de Galicia. En 2022 o Concello de Cangas distinguíuno co título de Fillo Predilecto.

O 12 de xuño de 2010 ingresou como membro de número da Real Academia Galega, por proposta de Xosé Luís Méndez Ferrín, Ramón Lorenzo e Francisco Fernández Rei, os dous primeiros membros coma el da xeración das Festas Minervais e do grupo Brais Pinto. O seu discurso de ingreso, titulado *Contos populares e Rosalía* e respondido por Ramón Lorenzo, constitúe unha reivindicación do valor literario e estético, ademais de etnográfico ou antropolóxico, da literatura de tradición oral e, en particular, do conto popular.

Bernardino Graña morreu na outra banda da ría, en Panxón, no concello de Nigrán, o 18 de xaneiro de 2025. Atendendo ao seu desexo, fermosamente expresado moitos anos antes, regresou a Cangas para ser despedido polos seus veciños e por todas as persoas que tanto o quixeron:

Se morro, xa sabedes,
deixádesme en Rodeira,
no areiro de Cangas,
xunto ao mar.

(*Non vexo Vigo nin Cangas*, 1992)

Referencias bibliográficas

- Festas Minervais* (1697) = *Fiestas Minervales, y aclamación perpetua de las Musas, a la inmortal memoria de el Ilustrísimo, y Excelentísimo Señor Don Alonso de Fonseca, el Grande*. Santiago de Compostela: Antonio Frayz, 1697.
- Franco Grande, Xosé Luís (1985). *Os anos escuros. I. A resistencia cultural da xeración da noite (1954-1960)*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Lorenzo Vázquez, Ramón (2010). Resposta do Excelentísimo señor don Ramón Lorenzo Vázquez. En: Bernardino Graña Villar, *Contos populares e Rosalía. Discurso lido o 12 de xuño de 2010, no acto da súa recepción, polo ilustrísimo señor don Bernardino Graña Villar e resposta do excelentísimo señor don Ramón Lorenzo Vázquez*. A Coruña: Real Academia Galega, 29-44. <https://publicacions.academia.gal/index.php/rag/catalog/book/237>
- Méndez Ferrín, Xosé Luís (1990). *De Pondal a Novoneyra*. 2ª ed. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.

Reflexións arredor da prescrición e a descrición no dicionario (académico)

1. O DICCIONARIO COMO DEPOSITARIO DA VERDADE

Hai xa algúns anos, Luis Fernando Lara iniciaba un coñecido traballo seu intitulado “Los diccionarios contemporáneos del español y la normatividad” preguntándose por que a xente *cre nos diccionarios*; ou, dito doutro xeito, por que a xente acode a eles non simplemente na procura de información, senón coa firme convicción de que o que vai atopar nas súas páxinas é información precisa e veraz (Lara 2009, p. 95).¹

Se isto é así é porque os dicionarios en xeral, e en particular os académicos, son depositarios dun importante caudal de confianza por parte dos seus usuarios, seguramente en moita maior medida que calquera outra obra lingüística. En palabras do ilustre lexicógrafo mexicano, “la expectativa de veracidad y corrección es más exigente para un diccionario que, incluso, para una obra científica, con todo y que de ésta se dé por sentado su compromiso con la verdad” (Lara 2009, p. 95).

Isto débese, en primeiro lugar, a que os dicionarios son, de entre todas as obras lingüísticas, as que gozan de maior difusión social e, tamén, de maior recoñecemento popular.

Eu crecín nunha casa con poucos libros, como eran a maior parte dos fogares das clases medias e populares nos anos sesenta do século pasado, cando menos antes de que a expansión do Círculo de Lectores, creado nos inicios desa década, facilitase o acceso á cultura escrita das clases medias emerxentes, especialmente nos medios

¹ Este traballo de Lara concibiuse para ser presentado no II Congreso Internacional de la Lengua Española, que tivo lugar en Valladolid en 2001. Con todo, segundo o mesmo autor declara nun volume posterior, que recolle, entre outros, este texto, a conferencia non chegou a pronunciarse no marco do dito congreso, senón que tivo que “resumirse en una apretada y desairada sesión” (Lara 2009, p. 15). O texto orixinal está accesible na rede a través do Centro Virtual Cervantes (https://cvc.cervantes.es/obref/congresos/valladolid/ponencias/unidad_diversidad_del_espanol/2_el_espanol_de_america/lara_1.htm). En calquera caso, eu sigo a versión reproducida en Lara (2009).

vilego e urbano: nada menos que 300 millóns de libros vendidos (aínda que non sempre lidos) en España ao longo dos seus pouco menos de cincuenta anos de vida.

Pero mesmo nestes fogares sen libros, compartindo espazo coas mellores pezas de vaixela ou xogos de café que había na casa, ou cos retratos enmarcados dos membros da familia, adoitaba haber un dicionario. De acordo coa información proporcionada por Gregorio Salvador, “de cada diez hogares en que solo existe un libro, en seis de ellos ese libro es un diccionario; si existen varios libros, las posibilidades de presencia del diccionario se acrecientan, y con una docena, ya son del 90 %” (Salvador 1990, p. 198). A afirmación parece bastante verosímil, mesmo a pesar que o autor a atribúa, de xeito máis que impreciso, a “esas estadísticas que circulan y que nunca sabe uno muy bien de dónde proceden ni qué fiabilidad merecen”.

Na miña casa ese lugar de honra ocupábao —lémbroo perfectamente— un *Diccionario Enciclopédico Sopena* en tres volumes, que lle fora mercado por meus pais en cómodos prazos a un daqueles vendedores a porta fría que visitaban os fogares tratando de colocar a súa mercadoría, fose esta libros ou calquera outra cousa. “Vale la pena tener un Sopena”, rezaba o pobre pareado con que a editorial publicitaba os seus dicionarios e enciclopedias.

Non teño que facer un grande esforzo para verme de neno consultando as súas páxinas, tratando de esclarecer o significado dunha palabra descoñecida, de verificar unha ortografía dubidosa ou de constatar se tiñan existencia ou recoñecemento oficiais algunhas palabras prohibidas, particularmente obscenas ou malsoantes.

A miúdo, a consulta do dicionario servía para dirimir definitivamente unha discusión ou para resolver unha dúbida. A lectura do veredicto adquiría ás veces o ton dunha resposta oracular, na medida en que, ben pola linguaxe empregada na definición, ben polo recurso ás veces abusivo a dar conta do significado da palabra non mediante unha definición propiamente dita, senón a través dunha sucesión de sinónimos, esta resposta podía resultar un tanto enigmática ou non concluínte. Deste xeito, en non poucas ocasións, propiciaba unha nova operación de busca que conducía a unha peregrinaxe ás veces circular polas páxinas do dicionario. Esta circularidade considerouse tradicionalmente un defecto e, como tal, unha práctica desaconsellada en calquera manual de técnica lexicográfica:

Strictly speaking, the use of a synonym or of an antonym is not even a definition at all; it is used because it is economical, but it only sends the user back to another entry. (Béjoint 2000, p. 198)

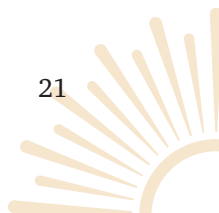
Non obstante, hai que recoñecer que tiña tamén algún efecto positivo, sinaladamente porque favorecía a serendipia, é dicir, o achado de información non buscada e contida en voces contiguas, ou cando menos próximas, ás procuradas. En ocasións, estes achados fortuítos producíanse tamén por puro azar, ao abrir ao chou o dicionario ou ao follear distraidamente as súas páxinas. As eficientes ferramentas de busca que incorporan os actuais dicionarios electrónicos en liña limitan considerablemente a serendipia, e iso por máis que algúns estean tratando de superar esta carencia a través de ferramentas alternativas (ou compensatorias) como poden ser as relacións de palabras seleccionadas aleatoriamente ou o salto hipertextual (que facilita a busca das palabras empregadas na definición ou no corpo do artigo lexicográfico).

En calquera dos casos, a información proporcionada polo dicionario, lonxe de ser cuestionable, supoñía unha sentenza sen apelación posible. *Roma locuta, causa finita*. Se o dicía o dicionario (atención á cursiva), pouco máis había que engadir.

A esta consideración do dicionario como portador da verdade referíase hai algúns anos o lexicógrafo español Manuel Seco:

Aunque hoy no faltan todavía quienes hablan de “el Diccionario” a secas como quien dice “el Evangelio”, con intención de recurrir a una autoridad convincente (la académica), también encontramos con facilidad a personas que apelan al testimonio de otras obras considerándolas dotadas de no inferior autoridad. En todos los casos el recurso a uno u otro diccionario obedece a un mismo propósito: el de apoyar una opinión propia en el dictamen de una Voz de lo Alto a la que se reconoce especial cualificación para interpretar las palabras de la lengua. (Seco 2003, pp. 93-94)

Así pois, o dicionario asume un poder simbólico do que outros textos, mesmo normativos, carecen. Nunha certa medida, poderíase dicir que o dicionario é unha especie de “libro sagrado” co poder de conferir existencia real, de insuflar vida ás palabras. Deste xeito, se unha palabra “está” no dicionario, iso significa que realmente existe e que é presumiblemente correcta; se, pola contra, a palabra non figura no dicionario é ben porque non existe ou ben porque contén algunha chata que a fai inaceptable ou, no mellor dos casos, sospeitosa (Moreno Cabrera 2004, p. 260). E isto, por regra xeral, non depende do carácter descritivo ou prescriptivo do dicionario (de feito, con independencia das intencións reais dos seus autores, os dicionarios descritivos adoitan ser lidos como prescriptivos); e con frecuencia tampouco das dimensións ou mesmo da calidade da obra.

Alén desta concepción do dicionario no ámbito doméstico ou privado, son moitos e moi diversos os exemplos que testemuñan o recoñecemento social do dicionario en tanto que fonte de información veraz e incontrovertible.

Unha destas mostras constitúea o recurso frecuente ás súas definicións como punto de apoio para o arrinque dun artigo de prensa, dunha columna de opinión, dun discurso, dunha intervención parlamentaria etc. Así, a apelación a algún dos dicionarios de referencia da lingua da que se trate² funciona como unha fórmula habitual para encabezar este tipo de textos; por exemplo, para clarificar o sentido dunha palabra sometida a un uso que algúns consideran cuestionable ou que é motivo de controversia na sociedade. Tal é o caso das discusións sobre a oportunidade de empregar o termo *xenocidio* para designar o asasinato masivo da poboación civil palestina perpetrado polo exército de Israel:

Segundo o dicionario da Real Academia Galega, *xenocidio* é a exterminación metódica dun grupo social por motivos étnicos, relixiosos ou políticos. (Mario Outeiro. “Eu acuso”. *El Progreso*. 7/VIII/2025)

A remisión ao dicionario serve tamén para aboar palabras emerxentes ou neoloxismos de creación recente que atinxiron unha notable difusión social pero que aínda suscitan dúbidas sobre a súa aceptación plena e formal no código normativo. Deste xeito, a incorporación ao dicionario (en realidade a algún dos dicionarios de referencia dunha lingua) convértese nunha especie de partida de nacemento que certifica a súa existencia efectiva e de pleno dereito. Véxanse, a modo de exemplo, os casos de *sororidade*, empréstito do inglés incorporado recentemente no dicionario galego, como tamén no doutras linguas coma o francés (*sororité*), o español (*sororidad*) ou o italiano (*sororità*), ou o de *feminicidio*, non recollido aínda no dicionario galego, pero si no da maioría das linguas circundantes:

2 Para o galego a obra de referencia habitual é o *Dicionario da Real Academia Galega*; para o portugués, o *Dicionário Houaiss da língua portuguesa* ou o *Dicionário da Língua Portuguesa* da Academia das Ciências de Lisboa; para o español, o *Diccionario de la Lengua Española* da Real Academia Española; para o catalán, o *Diccionari del Institut d'Estudis Catalans*; para o inglés, o *Oxford English Dictionary* ou o *Merriam-Webster*; para o francés o *Dictionnaire de l'Académie Française* ou *Le Robert* etc.

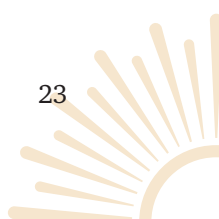
Vous avez dit « féminicide » ? Le réflexe, quand on ne connaît pas un mot, est d'aller chercher sa définition dans le dictionnaire. Depuis 2015, on peut la trouver dans *Le Robert*: « Féminicide: meurtre d'une femme, d'une fille, en raison de son sexe ». (Margaux Cassan. « Le féminicide ». *Études. Revue de Culture Contemporaine*. 3/2020)

En boa parte destes casos, a inclusión no dicionario é o punto final dun proceso que se inicia cunha campaña impulsada desde algún colectivo social en favor da súa aceptación, como a que tivo lugar en 2016 para que a Academia Española incluíse no seu dicionario *sororidad*, unha pretensión que a Academia atendeu a finais de 2018.

Noutras ocasións, o recurso ao dicionario serve para fundamentar ou reforzar a argumentación en favor dunha determinada posición xurídica ou política. Así, nos debates públicos que se desenvolveron arredor da regulación do matrimonio entre persoas do mesmo sexo, que tivo lugar en España ao longo dos anos 2004 e 2005, os adversarios da iniciativa do goberno invocaron frecuentemente en favor das súas teses a definición de *matrimonio* que ofrecía o dicionario da Academia Española:

Si, según el Diccionario de la Academia, *matrimonio* significa, en sus dos primeras acepciones, «unión de hombre y mujer concertada mediante determinados ritos o formalidades legales» y «sacramento propio de legos, por el cual el hombre y la mujer se ligan perpetuamente con arreglo a las prescripciones de la Iglesia», la interpretación de todo el texto del artículo 32.1 [da Constitución Española] lleva a la conclusión de que esta norma reserva dicha institución para personas de distinto sexo. Que esto es así resulta de que este artículo, tras referirse por separado al hombre y a la mujer, añade que «tienen derecho a contraer matrimonio». Y como, según su significación gramatical, el matrimonio es la «unión de un hombre y una mujer», el precepto constitucional quiere decir lisa y llanamente que el hombre puede contraer matrimonio con la mujer y la mujer con el hombre con plena igualdad jurídica. (José Manuel Otero Lastres. “Unión de parejas del mismo sexo”. *La Voz de Galicia*. 30/IV/2005)

En consecuencia, o autor chegaba a propoñer a creación dun novo termo, para designar a unión de persoas do mesmo sexo: *isomonio*. Con independencia da eufonía, máis ben escasa, do termo proposto, o verdadeiramente relevante do asunto é que ao propoñente lle parecía factible e perfectamente razoable a fabricación neolóxica dun vocábulo, pero completamente inaceptable a modificación dunha definición para axeitala nada menos que a un cambio legal acordado polo Parlamento e a un cambio social amplamente apoiado pola sociedade. E todo isto a propósito

dunha definición que, polo demais, experimentara notables cambios no curso do tempo, o último deles a supresión dun relevante “de por vida” (“unión de hombre y mujer concertada de por vida [...]”), que non tivo lugar ata a vixésima edición do dicionario académico español, publicada en 1984 (e que, dito sexa de paso, podería tamén usarse como argumento para impedir a regulación legal do divorcio).

Pero, se en ocasións coma as anteriores o recurso ao dicionario pode xustificarse para precisar o significado dunha palabra ou para certificar ou lexitimar a súa existencia, noutras non é máis ca un artificio puramente retórico:

Un chascarrillo es, según la RAE, una anécdota ligera y picante. Una frase aguda que tiene un tono gracioso, picaresco o ingenioso y cuyo objetivo principal es hacer reír o entretener. Salvo que el aludido en la chanza se llame David Sánchez Pérez-Castejón y sea hermano del presidente del Gobierno. En ese caso, la gracia puede arrastrarlo al banquillo de los acusados. (Esther Palomera. “Al banquillo por un chascarrillo”. *El Diario*. 1/VI/2026)

2. EN LEXICOGRAFÍA, É O POBO QUEM MAIS ORDENA?

É esta concepción do dicionario como depositario da verdade o que está detrás das numerosas campañas promovidas por grupos máis ou menos organizados, e a miúdo canalizadas a través de plataformas para a difusión da iniciativa na Rede e para a recollida de adhesións, que teñen por obxecto non xa a incorporación dalgunha palabra ou acepción que poderíamos considerar emerxente ou neolóxica (coma no caso xa mencionado de *sororidad* en español), senón para a supresión de determinadas palabras ou acepcións ou para a modificación dalgunha definición.

Citarei en primeiro lugar, porque atinxiu unha notable repercusión popular en Galicia, o caso do tratamento da voz *gallego* no dicionario da Real Academia Española, e en particular de dúas das súas acepcións, documentadas ambas en variedades faladas en Hispanoamérica:

5. adj. *C. Riça*. **tonto** (|| falta de entendimiento o razón).

6. adj. *El Salv*. **tartamudo**.

Aínda que este feito non se aireou moito no debate que se suscitou nos medios de comunicación, non se trataba de acepcións *históricas*, herdadas ou arrastradas desde edicións anteriores do diccionario académico español, senón de dúas acepcións novas, engadidas na 22ª edición, publicada en 2001, e que non figuraban nin na 21ª, de 1992, nin en ningunha das anteriores. Despois dunha campaña na que participaron colectivos e institucións de diverso tipo tanto de Galicia coma das comunidades galegas de América, a Academia Española anunciou en 2009 que eliminaría a quinta acepción en atención a que “tiene carácter residual y no comprobación documental”, segundo informaron varios medios de prensa galegos (*La Voz de Galicia*, 4/VII/2009; *Faro de Vigo*, 10/VII/2009). Tal e como se anunciou, a acepción desapareceu definitivamente na 23ª edición, publicada en 2014, que, de paso, eliminou tamén a sexta e modificou a definición da sétima (“m. Lengua de los gallegos”). Sorprendentemente, esta paráfrase, sen dúbida moi desafortunada, sobre todo en comparanza coas definicións doutras linguas incluídas no mesmo diccionario, só chamara a atención do daquela presidente desta corporación, o profesor Alonso Montero, quen, nunhas declaracións a *BBC News Mundo*, situaba no seu punto a cuestión das acepcións 5ª e 6ª e colocaba o foco ou, se se prefire, metía o dedo na chaga centrando a atención na sétima:

El presidente de la Real Academia Galega (el equivalente de la RAE para el idioma de esa región de España), Xesús Alonso Montero, se lo toma con estoicismo académico.

“Si ‘gallego’ significa en algún lugar del orbe hispano ‘tonto’ o ‘tartamudo’, la obligación de cualquier lexicógrafo serio es la de registrar esas acepciones”, le dice a BBC Mundo. “En Lingüística como en Política no se debe ocultar la realidad”, reflexiona.

Pero no evita una estocada, al aclarar que al registrar acepciones como esa pesa la obligación de “indicar que se trata de un uso muy limitado territorialmente y de un uso coloquial, muy escaso, en estamentos muy poco cultos y de nula sensibilidad, tan nula que ni siquiera esos habitantes saben que están despreciando u ofendiendo”.

Y luego llega la definición verdaderamente conflictiva, la séptima, en la que se lee, escuetamente: “Lengua de los gallegos”. En este caso, Alonso Montero sí responde tajante: “Es inconcebible”. “Es inconcebible que el diccionario de la RAE no defina el gallego utilizando la pauta empleada para definir el catalán”, le dice a BBC Mundo. Para ese idioma, el DRAE dice: “Lengua romance vernácula que se habla en Cataluña y en otros dominios de la antigua Corona de Aragón”. (“Gallegos: ni tontos ni tartamudos”. *BBC News Mundo*. 10/V/2013)

Aínda que non tivo nin de lonxe a mesma repercusión pública, foi tamén obxecto de controversia en Galicia o tratamento dispensado á voz *galego* por parte dos dicionarios portugueses e brasileiros. Así, o xornal *A Voz de Galicia* denunciaba: “El *Diccionario Universal Portugués* [sic] registra ‘galego’ como ‘ordinário, fraco’” (*A Voz de Galicia*. 29/III/2007). En calquera caso, as edicións actuais do dicionario académico portugués, e da maioría dos dicionarios portugueses e brasileiros, inclúen na entrada *galego* acepcións como ‘que é fraco, pobre ou improdutivo: *terrenos galegos*’, ‘INFORMAL *pessoa que trabalha muito, que executa trabalhos pesados; escravo do trabalho: *Trabalhou como um galego na construção da casa**’; ‘POPULAR, DEPRECIATIVO *pessoa rude, grosseira*’, ben que, polo menos nalgúns casos, marcándooas como informais ou depreciativas.

O exemplo do tratamento lexicográfico da voz *galego* nos dicionarios españois e portugueses pode resultar máis rechamante porque nos devolve a imaxe que de nós como comunidade étnica teñen noutros lugares, pero non é, de xeito ningún, un caso illado ou singular. Antes ao contrario, os dicionarios están cheos de etnónimos, e de derivados e locucións creados a partir deles, que presentan acepcións pexorativas, cando non abertamente racistas, que, por regra xeral, non fan senón reflectir a visión estereotipada que nun país determinado se ten de grupos étnicos ou de comunidades diferentes da propia.

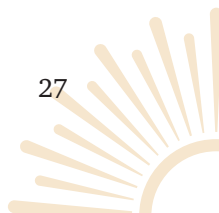
O dicionario académico *galego* é bastante parco á hora de rexistrar este tipo de usos, mesmo malia que algúns deles están moi estendidos na lingua oral, e tamén na literatura. Así, por exemplo, recolle algúns etnónimos que teñen a súa orixe en exónimos pexorativos, é dicir, en denominacións despectivas que determinadas comunidades reciben por parte de membros doutras comunidades, polo xeral veciñas. Estes exónimos pexorativos son obviamente distintos aos autónimos correspondentes, é dicir, ás denominacións con que esas comunidades se designan a si mesmas. Este sería o caso de *gringo* ou de *gavacho*, que o *Dicionario da Real Academia Galega* recolle, aínda que advertindo de que se trata de denominacións pexorativas. Tal advertencia non figura, en cambio, no caso de *esquimó*, que é tamén un exónimo pexorativo, fronte ao autónimo *inuit*, que non figura no dicionario. Tampouco figura aínda no dicionario a voz *fodechinchos*, que tamén podería considerarse un exónimo pexorativo, por máis que no seu significado entren en xogo algúns trazos distintos aos puramente étnicos, relativos ao comportamento social ou á actitude características das persoas así designadas.

Outros etnónimos, algúns deles orixinariamente exónimos, presentan, ademais dunha acepción neutra, como denominación dun pobo ou comunidade e da lingua correspondente, acepcións pexorativas que designan comportamentos humanos atribuídos inicialmente aos individuos pertencentes ao pobo ou comunidade en cuestión. Unha vez máis o dicionario académico galego parece pouco receptivo a acoller este tipo de acepcións. Faino no caso de *xitano* (non así no de *cigano*), que define nunha segunda acepción, marcada como uso pexorativo, como ‘aproveitado, astuto, enganador’; ou no de *cafre*, que presenta tamén unha segunda acepción de ‘salvaxe, bárbaro’, marcada nesta ocasión como coloquial. Pola contra, non figuran no dicionario académico acepcións pexorativas de voces como *xudeu* ou *zulú*, que teñen un amplo uso social como ‘avarento’ e ‘túzaro’, respectivamente. Tampouco aparecen derivados de significado abertamente pexorativo, como *cafrada* ou *xitanada* e *xitanería*. Si, en cambio, se rexistra *xudiada* co significado de ‘acción mal intencionada e pérfida’, e neste caso sen ningunha advertencia, restrición ou indicación de uso.

Polo demais, tampouco atopamos no dicionario académico galego locucións ou compostos sintagmáticos que inclúan algún etnónimo empregado en sentido despectivo ou pexorativo, cando non abertamente racista: *cabeza de turco*, *merenda de negros*, *facen o indio*, *(non) haber mouros na costa*, *traballar para o inglés* etc. E só ocasionalmente rexistramos comparacións estereotipadas, que salientan e intensifican ao máximo unha calidade empregando como termo de comparación un etnónimo considerado o exemplo prototípico do trazo que se pretende ponderar: o dicionario recolle, por exemplo, *traballar coma un negro*, mais non *enganar a alguén coma a un chinés*, *beber coma un cosaco* etc.

Se cadra por esta razón, no ámbito do galego nin son moitas nin atinxiron gran repercusión as campañas dirixidas a modificar o tratamento lexicográfico deste tipo de etnónimos. Noutros ámbitos, en cambio, estas campañas, dirixidas contra as institucións responsables dos dicionarios académicos ou de referencia, si adquiriron unha gran notoriedade.

Entre as orientadas a eliminar do dicionario algunhas destas acepcións que poden resultar infamantes para os membros do grupo étnico ao que se aplican, habería que destacar, polo seu impacto e pola difusión alcanzada, a promovida no ano 2015 pola Fundación Secretariado Gitano. Esta organización puxo en marcha a campaña “Yo no soy trapacero”, que pretendía eliminar da 23ª edición do *Diccionario de la Lengua Española* a 5ª acepción da voz *gitano*, onde, de maneira concisa (fronte a edicións

anteriores, que ofrecían unha definición máis explícita: ‘que estafa u obra con engaño’), se remitía a *trapacero*. O lema esgrimido polos promotores non podía ser máis claro: “Una definición discriminatoria genera discriminación”. Finalmente, a Academia Española mantivo a acepción, pero engadindo unha observación que definía este uso como ‘ofensivo’ ou ‘discriminatorio’.

Unha controversia semellante suscitouse no Brasil, onde en 2009 un cidadán de orixe cigana denunciou diante da fiscalía do Estado de Minas Gerais o tratamento que os dicionarios brasileiros dispensaban aos membros da súa etnia. Algunhas editoras accederon a modificar os seus textos, pero Editora Objetiva, responsable do dicionario Houaiss, declinou facer o propio argumentando que os lexicógrafos se limitan a rexistrar o uso real das palabras. O proceso xudicial escalou e o ministerio fiscal solicitou a retirada da circulación do dicionario e o pagamento dunha indemnización por danos morais á comunidade cigana (“MPF/MG ajuíza ação civil pública contra responsáveis pelo Dicionário Houaiss”. *Migalhas*. 28/II/2012). Como consecuencia, o Instituto Houaiss optou en 2012 por suprimir a entrada *cigano* na súa versión electrónica. Posteriormente, sucesivas sentenzas de distintas instancias xudiciais desestimaron a demanda aceptando a argumentación da editora (“Dicionário com conceito pejorativo da palavra ‘cigano’ não será retirado de circulação”. *Migalhas*. 17/VI/2019). En calquera caso, o proceso serviu para que este e outros dicionarios revisasen as súas definicións en casos coma o denunciado e introducisen marcas sobre a natureza destas acepcións.

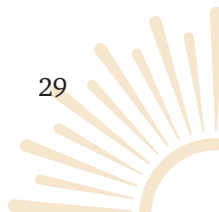
Esta opción de manter as acepcións infamantes ou despectivas, pero advertindo sobre esta condición, é a que adoptan outros dicionarios, particularmente dicionarios en liña, algúns dos cales mesmo ocultan por defecto as acepcións máis infamantes, de xeito que o usuario só pode velas despois de ser advertido desta circunstancia (Pettini 2024).

En 2019 a campaña “Redefine ‘Black’”, posta en marcha por diferentes organizacións sociais e colectivos, conseguiu que dicionarios como o Merriam-Webster reordenasen os artigos lexicográficos de *black*, e doutras palabras relacionadas, co fin de evitar que aparecesen mesturadas as acepcións correspondentes á identidade étnica con outras acepcións de *black* vinculadas a conceptos negativos coma a sucidade (*black feet*), a maldade ou o demoníaco (*black mass*) ou a actividades ilegais (*black money*). Ademais, adoptouse a grafía con inicial maiúscula cando a palabra designa un grupo étnico.

Colectivos xudeus impulsaron campañas de corte similar en diversos ámbitos xeográficos e dominios lingüísticos. No ámbito hispánico, este tipo de reclamacións son recorrentes, pero sen dúbida a que alcanzou maior repercusión foi unha promovida en 2024 polo Congreso Judío Latinoamericano e por diversas asociacións xudías arxentinas, que demandaron penalmente a Academia Española para que eliminase a acepción de *judío* como ‘avaro’ ou ‘usureiro’, mesmo a pesar de que esta acepción porta desde a edición de 2014 a mesma advertencia sobre o seu carácter ofensivo ou discriminatorio que a voz *gitano*. En calquera caso, o xuíz arxentino que resolveu en primeira instancia ordenoulle á Academia retirar a acepción. Descoñezo se o proceso continúa. De por parte, no ámbito anglosaxón a Anti-Defamation League e o American Jewish Committee manteñen unha certa tensión dialéctica con dicionarios como o Merriam-Webster ou o *Oxford English Dictionary* pola súa pretensión de que estas obras adopten como definición lexicográfica de *antisemitismo* a elaborada pola International Holocaust Remembrance Alliance, que inclúe elementos que outras organizacións de ningún xeito consideran como manifestacións de antisemitismo. Polo demais, cando menos o *Oxford English Dictionary* segue mantendo nas entradas *Jew* e *Jewish* as acepcións de ‘avarento’ ou ‘usureiro’, aínda que marcándoas como ‘offensive’ ou ‘derogatory’.

As campañas relacionadas co tratamento lexicográfico de palabras relacionadas coa identidade étnica son, xunto coas conducentes a eliminar os nesgos machistas ou, máis recentemente, a revisar entradas e definicións relacionadas coa condición ou orientación sexual das persoas, as que adoitan atinxir máis repercusión social. Se nos cinguimos ao caso do dicionario académico galego, habería que citar o acordo asinado en 2009 pola Real Academia e o colectivo Colega de lesbianas, gays, bisexuais e transexuais de Galicia polo que a primeira se comprometía a revisar as definicións de diversos termos que contiñan elementos homófobos ou tránsfobos ou, en xeral, pouco respectuosos con estes colectivos. Así, abordouse unha revisión das definicións que evitase a consideración da homosexualidade como anomalía, vicio ou desviación da conducta “normal” ou “natural”, actualizouse a definición de *matrimonio* para axeitala ao novo marco legal e á nova realidade social, e eliminouse a vinculación entre homosexualidade e pederastia. Máis adiante, o dicionario académico galego incluíu na súa nomenclatura préstamos ou creacións neolóxicas como *gai* ~ *gay*, *transfobia*, *transxénero* e *trans*.

Ademais das propostas xurdidas de organizacións que loitan contra a discriminación por razón de xénero, etnia, nacionalidade ou orientación sexual, son cada vez

máis frecuentes demandas de similar natureza promovidas por asociacións e colectivos comprometidos coa promoción e defensa dos dereitos de persoas con diferentes tipos de discapacidade, sexa física ou intelectual, ou de persoas en situación de vulnerabilidade, como pobres ou anciáns, ou de pacientes de determinadas doenzas.

Cinguíndonos tamén ao ámbito do galego, podemos citar, a xeito de exemplo, a iniciativa da asociación de loita contra a exclusión social Os Ninguéns para a inclusión no dicionario académico da palabra *aporofobia*, que a Real Academia Galega acordou incorporar en xuño de 2018, só un mes despois do lanzamento da campaña (“El colectivo Os Ninguéns pide a la RAG incluir en el diccionario *aporofobia*”. *El Progreso*. 17/V/2018); a posta en marcha pola organización Down Galicia, que conduciu á eliminación da voz *mongolismo* da súa nomenclatura e a desaconsellar explicitamente o emprego do termo *mongólico* para designar as persoas con síndrome de Down, así como o de *subnormal* co significado de ‘persoa con discapacidade intelectual’ (“La RAG eliminará ‘mongolismo’ y cambiará acepciones peyorativas con el Síndrome de Down”. *Europa Press Galicia*. 1/VII/2016). Coma nos casos anteriores, as demandas perseguían a inclusión de novas entradas ou acepcións, ou ben a supresión dalgunha entrada ou acepción xa existente ou, máis comunmente, a modificación da súa redacción para eliminar os elementos considerados ofensivos. Entre as iniciativas recentes, postas en marcha en diversos ámbitos lingüísticos, cabe mencionar a despregada para eliminar das definicións de *vello* ou *vellez* as referencias á decadencia, decrepitude, senilidade, perda de facultades ou enfermidade (“Se lanza una campaña para que la RAE cambie su definición de vejez”. *Público*. 14/VI/2019); para eliminar os usos metafóricos de voces relativas a diferentes tipos de discapacidade (como *cego*, *coxo* ou *xordo*), a enfermidades e procesos patolóxicos tanto de natureza física (como *cancro*) coma mental (como *bipolar*, *esquizofrénico* ou *psicótico*), a trastornos neurolóxicos (como *autista* ou *asperger*) (“La Academia Galega cambia la definición de autismo para eliminar su consideración como enfermedad”. *El Diario*. 1/IV/2024) etc.

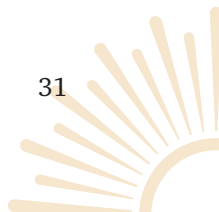
Mesmo algunhas asociacións profesionais acoden ao chamamento público para denunciar algúns usos que, na súa opinión, resultan infamantes ou degradantes para seu oficio. Por exemplo, moi recentemente, a CONAIF (Confederación Nacional de Asociaciones de Instaladores y Fluidos) dirixiuse aos medios de comunicación coa petición de que “en la medida de lo posible, eviten utilizar el término *fontanero* en sus informaciones para referirse a personas que trabajan en las ‘zonas subterráneas’ de la política con alguna sombra en su desarrollo profesional” (Manuel Viejo.

“Ay, fontanera”. *El País*. 5/VI/2025). Como queda dito, a demanda ía dirixida aos medios de comunicación, e non ás institucións académicas, probablemente porque nin o dicionario académico galego nin o español nin o do Institut d’Estudis Catalans recollen esta acepción nas entradas de *fontaneiro* / *fontanero* / *lampista*.

Como ocorre neste último caso, con frecuencia, máis que a modificación do dicionario en sentido estrito, estas campañas pretenden sensibilizar a poboación xeral, e en particular os medios de comunicación, sobre os efectos estigmatizadores que poden producir certos usos moi difundidos socialmente en colectivos ou sectores que, en boa parte dos casos, xa en por si se encontran en situación de vulnerabilidade.

Tampouco pretendía modificar o dicionario, cando menos inicialmente, a reclamación dun grupo de estudantes da Universidade de Santiago de Compostela que, a través dos seus representantes nos órganos de goberno, propuxo o abandono no uso, na documentación escrita da institución, das palabras *alumno* e *alumnado* e a súa substitución por *estudiante* e *estudiantado*. O motivo esgrimido polos propoñentes era que a voz *alumno*, do latín ALUMNUS (derivado de ALĒRE ‘alimentar’), designaría, de acordo coa súa etimoloxía, aquel ou aquela que está sendo alimentado, fronte a *estudiante*, que se aplicaría a aquel ou aquela que estuda, o que, en opinión dos promotores, proxecta unha imaxe máis activa deste colectivo e denota unha maior implicación, responsabilidade e compromiso coa súa formación. A iniciativa deu pé a unha moción que foi aprobada polo Claustro da Universidade a finais de 2024 (“La Universidade de Santiago se queda sin ‘alumnos’ y ya solo tendrá ‘estudiantes’”. *La Voz de Galicia*. 5/XII/2024). Como indicaba antes, a proposta non afectaba inicialmente ao dicionario, xa que a causa da cancelación non radicaba no significado na lingua actual das palabras afectadas, senón na orixe etimolóxica dunha delas. Porén, si serviu para poñer de manifesto que o substantivo *estudiantado* non figuraba no dicionario académico galego, unha omisión que a institución corrixiu diligentemente en outubro de 2025.

Esta presión sobre o dicionario, e sobre a institución responsable da súa redacción, revela, por unha banda, unha concepción do dicionario académico (e, en xeral, do dicionario) como unha obra de natureza prescritiva, que indica como se deben usar as palabras e que, en todo caso, ofrece mostras seleccionadas que serven para autorizar eses bos usos. Pero ademais, supón un importante depósito de confianza sobre a capacidade do dicionario para influír nos usos sociais do idioma e mesmo para corrixilos e modificalos.

Os lemas empregados polos promotores en campañas coma as que acabamos de mencionar resultan enormemente reveladores neste sentido: “El maltrato comienza con las palabras” foi o lema con que a Universidad Permanente de Cantabria (UNATE) lanzou a campaña para que a Real Academia Española revisase a definición de *vejez*. Máis explícito aínda era o empregado pola Fundación Secretario Gitano na súa campaña para a eliminación da acepción ‘trapacero’ incluída na entrada da voz *gitano* no *Diccionario* da Real Academia Española. “Una definición discriminatoria genera discriminación”, dicía o lema, establecendo un nexo causal entre o tratamento lexicográfico da palabra e os estereotipos negativos do colectivo xitano na sociedade *paya*. A definición lexicográfica convertíase deste xeito en fonte ou causa (ou, no mellor dos casos, en factor coadjuvante) da estigmatización social dos xitanos, no canto de verse como un simple reflexo dese problema.

Neste sentido, o rexistro lexicográfico de palabras ou acepcións que resultan infamantes ou ofensivas para determinados sectores da sociedade non se considera socialmente como unha simple acta notarial que se limita a dar fe do uso real dunha palabra, senón que é (ou, cando menos, pode ser interpretado), na medida en que á información contida no dicionario se lle presume veracidade, como unha sorte de sanción ou respaldo “oficial” deses usos.

Porque o dicionario, con independencia da vontade dos seus autores, e ás veces mesmo en contra da súa vontade expresa, tende a ser lido (polo público xeral) como unha obra prescritiva. E xa non digamos se quen está detrás da obra é unha institución prestixiosa, que goza do recoñecemento social e da condición, legalmente outorgada ou non, de autoridade en materia lingüística.

E como unha extensión ou corolario desta concepción, suponse que a supresión ou adición dunha palabra ou acepción, ou ben a modificación dunha definición, é a panca que pode activar o mecanismo que conducirá á modificación das prácticas lingüísticas da comunidade de usuarios.

Sería doado, demasiado doado, desmontar esta pretensión, porque resulta inxenuo pensar que os males que nos afectan como sociedade —o sexismo, o racismo, a xenofobia, a homofobia etc.— van evaporarse simplemente porque retiremos do dicionario as acepcións que resultan denigratorias ou infamantes para as mulleres, para os xitanos ou para os homosexuais.

Pero tamén é doado, demasiado doado, escudarse en que o lexicógrafo é un simple notario que fabrica definicións asépticas e ideolóxicas ou politicamente neutras.

Se é unha inxenuidade pensar que un cambio no dicionario vai cambiar o mundo, tamén é unha inxenuidade pretender que o dicionario é só unha relación de palabras cos seus significados.

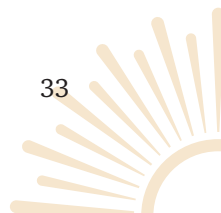
Os dicionarios reflecten unha determinada visión da vida, unha determinada concepción do mundo, en suma, unha ideoloxía, que contribúen a transmitir e difundir socialmente. Fano, desde logo, a través da selección do léxico que inclúen nas súas páxinas, como tamén das definicións e dos exemplos que as ilustran. Daquela, podemos afirmar que os dicionarios, ademais de reflectiren a realidade, axudan a construíla regulando o uso das palabras, promovendo unhas e prohibindo outras, e difundindo valores de carácter relixioso, político, cívico ou moral. É insensato pretender, sen máis, que o dicionario poida cambiar a realidade, pero tampouco é boa idea minusvalorar a súa capacidade para axudar a modelala.

3. A IDADE MODERNA E OS DICCIONARIOS COMO INSTRUMENTO AO SERVIZO DA POLÍTICA DOS ESTADOS

Cando menos desde os albores da Idade Moderna o dicionario foi concibido como un instrumento ao servizo da política dos Estados ou das comunidades inmersas en procesos de constitución como unidades políticas.

Esta idea enúnciase claramente xa en Nebrija, para quen a lingua, alén de ser un instrumento para a comunicación, constitúe unha ferramenta de capital importancia para a construción e cohesión do Estado e para a súa expansión xeopolítica (Moreno Cabrera 2008, pp. 106-109; Binotti 2012). Por tanto, dotala de instrumentos básicos como unha gramática e un dicionario outórgalle unha vantaxe competitiva fronte a outras que carecen dela. Así o manifesta o autor na dedicatoria da súa gramática á raíña Isabel de Castela:

Quando en Salamanca di la muestra de aquesta obra a Vuestra Real Majestad i me preguntó que para qué podía aprovechar, el mui Reverendo Padre obispo de Ávila me arrebató la respuesta, i respondiendo por mí dixo que, después que Vuestra Alteza metiese debaxo de su iugo muchos pueblos bárbaros i naciones de peregrinas lenguas, i conel vencimiento aquéllos ternían necesidad de recibir las leies quel vencedor pone al vencido i con ellas nuestra lengua, entonces por esta mi *Arte* podrían venir enel conocimiento della, como agora nos otros deprendemos el arte dela gramática latina para deprender el latín. I cierto assí es que no sola mente los enemigos de

nuestra fe, que tienen la necessidad de saber el lenguaje castellano, mas los vizcaínos, navarros, franceses, italianos i todos los otros que tienen algún trato i conversación en España i necessidad de nuestra lengua, si no vienen desde niños ala deprender por uso, podrán la más aína saber por esta mi obra. (Nebrija 1492, pp. 10-11)

Esta dimensión política da lexicografía maniféstase tamén no florecemento no ámbito do español dos dicionarios bilingües coas diferentes linguas europeas, que se produce a partir do século XVI en estreita relación cos avatares da política exterior do reino, como se encarga de subliñar Alvar Ezquerra:

Durante el siglo XVI ven la luz los primeros repertorios bilingües del español y el inglés (*A very profitable boke* y *The boke of Englysshe and Spanishe*), coincidiendo con la fecha de la boda (en 1554) de Felipe II (1527-1598) y María Tudor (1516-1558) [...]. El primer repertorio bilingüe, monodireccional, francés-español [...] se publica cuando la histórica rivalidad entre Francia y España se transforma en un periodo de armonía debida al matrimonio de Felipe II con Isabel de Valois (1546-1568) en 1559. A lo largo del siglo XVII, y a causa de las relaciones entre los países, unas veces buenas y otras no, surgen los grandes diccionarios bilingües para el francés (Oudin 1607), para el italiano (Franciosini 1620), y más tarde para el alemán (Mez de Braidenbach 1670), coincidiendo con la regencia (1665-1675) de Mariana de Austria (1634-1696) [...]. El emparejamiento del español y el flamenco en los diccionarios no solamente se debe a las intensas relaciones comerciales (especialmente las que tuvieron que ver con la lana), sino también a la presencia española en Flandes. (Alvar Ezquerra 2014, pp. 28-29)

Este tipo de razóns de orde xeopolítica explicaría tamén, cando menos en parte, a demora na aparición do primeiro repertorio español-portugués, o *Diccionario castellano y portuguez* de Bluteau (1721), incluído no volume VIII do seu *Vocabulario portuguez e latino*, un feito que, en opinión de Alvar Ezquerra (2014, p. 34), “solo es explicable por la proximidad geográfica y, sobre todo, lingüística de los dos idiomas”.

A lingüística, e particularmente a lexicografía, desempeñou tamén un papel relevante como instrumento ao servizo do proceso de colonización e evanxelización dos pobos de América, África, e Asia e o Pacífico. Así, a partir de mediados do século XVI, desenvólvese, de maneira particularmente intensa nos dominios coloniais de España e Portugal, a chamada “lingüística misioneira”, que xorde co obxecto de documentar e describir, gramatical e lexicograficamente, e case sempre tomando como

modelo os textos de Nebrija, as linguas faladas polos pobos conquistados.³ Como indica a súa propia denominación, esta tarefa foi protagonizada por misioneiros pertencentes a diferentes ordes relixiosas (xesuítas, franciscanos, dominicanos etc.) e non encerra un interese propiamente lingüístico en relación coas linguas descritas, como tampouco, polo xeral, un afán dignificador e menos aínda reivindicativo. Pola contra, o obxectivo era dotar os encargados da evanxelización, e tamén da administración dos territorios conquistados, de instrumentos que lles permitisen desenvolver máis eficazmente as súas funcións.⁴

- 3 Sobre a lingüística misioneira véxase, por exemplo, Zwartjes e Hovdhaugen (2004). Máis especificamente, sobre os vocabularios bilingües das linguas amerindias co español, véxase Hernández (2018), que ofrece un catálogo exhaustivo dos vocabularios das linguas amerindias producidos entre mediados do século XVI e os inicios do XIX; sobre a lexicografía bilingüe española e portuguesa con linguas da rexión Asia-Pacífico, véxanse García-Medall (2009) para o contraste de español e portugués coas linguas da rexión Asia-Pacífico, e Fonseca (2006) para a lexicografía misioneira luso-oriental no século XVII. Véxase ademais Verdelho (2008, pp. 91-94).
- 4 Algúns ecos desta aproximación característica da lingüística misioneira resoan aínda nos limiares dos primeiros textos lingüísticos sobre o galego producidos no século XIX nos albores do Rexurdimento. Francisco Mirás, por exemplo, xustifica coa seguinte argumentación a súa decisión de publicar un compendio elemental de gramática galega, seguido dun breve vocabulario galego-castelán:

Como en Galicia cuyas ferias son tan concurridas, sucede que muchos al oír hablar á un labriego no le pueden entender [...], nos hemos determinado á darlo á luz [este Compendio] á fin de que pueda comprenderse este idioma, que así como el Vascuence, Catalan, Asturiano y otros tiene sus peculiares locuciones, mientras no llegue un tiempo en que la civilización que allana las mayores dificultades, nos haga así como formamos una sola nacion, tambien de un mismo lenguaje. (Mirás 1864, p. 6)

E ilustra esta necesidade cunha serie de diálogos en que contrapón, dunha banda, un personaxe labrego ou un criado e, da outra, un cura, un cabaleiro, un “amo”, un “hacendado castellano” ou un “médico madrileño”, que acaban botando en falta un instrumento que lles permita entender aos primeiros:

Como vendan algun vocabulario gallego, soy el primero á comprarle solo por entender á estos hombres. (Mirás 1864, p. 62)

Así mesmo, Antonio de la Iglesia, no seu prólogo ao dicionario galego de Francisco Javier Rodríguez, xustifica a necesidade do dicionario apelando á necesidade de que mestres, sacerdotes ou funcionarios da administración civil e xudicial dispoñan de instrumentos que lles permitan comunicarse cunha poboación maioritariamente galegofalante (Iglesia 1863, pp. v-vi).

Responden tamén a unha concepción da diversidade lingüística como atranco para o avance da civilización e o progreso as pretensións indisimuladas da Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País cando en 1835 lanzou un proxecto para a redacción dunha gramática e para a elaboración dun dicionario mallorquino-castelán co obxecto de “contribuir por su parte a la generalización del habla nacional entre nosotros y a la desaparición en lo posible del dialecto mallorquín, a lo menos en el trato de las personas cultas, lo cual mira como un paso hacia la mayor civilización de la provincia” (*apud* Enrique-Arias 2020, p. 52).

Tamén ao longo da Idade Moderna ten lugar en Europa unha profunda transformación do panorama lingüístico, en que as linguas pasan a ocupar un lugar central como elementos clave da identidade social, cultural e política. Nun contexto caracterizado pola coexistencia, aínda que con funcións diferenciadas, de linguas “nacionais” e “locais”, coa persistencia do latín como lingua da relixión e da ciencia, prodúcese unha reordenación, caracterizada polo progresivo desprazamento do latín e pola estandarización das linguas nacionais, que tenden a relegar as variedades que carecen do respaldo político dos Estados e, ao tempo, a rivalizaren entre si no contexto internacional (Burke 2006).

A creación das academias, precisamente neste momento, máis que unha coincidencia, é unha manifestación dun movemento que vai alén da simple codificación lingüística e que forma parte do proceso de construción do Estado moderno e do modelado das identidades nacionais.

Deste xeito, as academias xurdidas en Europa a partir de finais do XVI inclúen a elaboración dun dicionario como un dos seus obxectivos programáticos. E fano non tanto inspiradas por unha motivación filolóxica, de rexistrar ou estudar o vocabulario da lingua correspondente, senón co propósito declarado de intervir sobre ela, de modelar un ideal lingüístico para, dun xeito máis ou menos explícito, impoñelo como tal fronte a outras variedades consideradas como non tan merecentes desa posición.

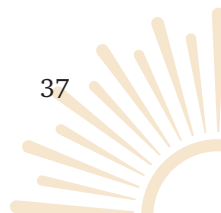
Este é, desde logo, o obxectivo da Accademia della Crusca, fundada en Florencia entre 1582 e 1583 por un grupo de eruditos e filólogos comprometidos co ideal de dotar o fragmentado espazo lingüístico italiano dunha variedade lingüística modélica para o uso escrito. Segundo figura na “Prefazione” do *Vocabolario degli Accademici della Crusca*, publicado en 1612, apenas vinte anos despois de que se rexistre a primeira alusión ao proxecto do dicionario (Accademia della Crusca 1612), esta variedade modélica debería tomar como base a lingua toscana, e como autoridades as figuras máis relevantes do Trecento, incluíndo, obviamente, as *tre corone* (Dante, Boccaccio, Petrarca). Ademais, entre as fontes lexítimas para a extracción de vocábulos figuran outros moitos escritores menores do mesmo período, mesmo autores de textos de carácter científico-técnico ou divulgativos, “que se incluyen en el canon con independencia de sus cualidades literarias, por méritos lingüísticos poseídos casi *de forma natural* por el hecho de ser autores florentinos del *buon secolo*” (Colluccia 2014, p. 126).

Este é tamén o propósito que anima a creación, unhas poucas décadas despois, da Académie Française, fundada, como a Crusca, por iniciativa dun grupo de escritores e intelectuais en 1634, e oficializada un ano despois polo seu *Protecteur*, o cardeal Richelieu, *principal ministre* do rei Luís XIII. Por máis que resulte controvertida a consideración da Crusca como modelo e que existan interpretacións alternativas ou, cando menos, matizadas (por exemplo, Lorenz 2008 e Jouhaud 2000), a Académie nace tamén co propósito declarado de regular o idioma francés. Así, o artigo 24 dos *Statuts et Règlements de l'Académie Française*, aprobados o 22 de febreiro de 1635, definen como a súa principal función a de “travailler avec tout le soin et toute la diligence possibles à donner des règles certaines à notre langue et à la rendre pure, éloquent et capable de traiter les arts et les sciences” (Académie Française 1635, p. 19). Con este fin proxecta, conforme reza o artigo 26 dos ditos estatutos, elaborar un dicionario, unha gramática, unha retórica e unha poética. Finalmente, só o proxecto de dicionario chegou a termo, en 1694, sesenta anos despois da constitución da Academia (Académie Française 1694), en boa medida porque as restantes tarefas inicialmente consideradas foron levadas a cabo por grupos ou individuos alleos á Academia, como sucedeu no caso da gramática coa publicación en 1660 da *Grammaire générale et raisonnée* de Arnauld e Lancelot, máis coñecida como a *Gramática de Port-Royal* (González Ollé 2014, pp. 19-21).

Seguindo o modelo francés, en 1713 créase a Real Academia Española, por iniciativa do marqués de Villena xunto cun grupo de intelectuais e aristócratas do seu círculo, e tamén, coma no caso francés, co amparo da coroa, neste caso do rei Filipe V, o primeiro Borbón en ocupar o trono español (González Ollé 2014). O obxectivo fundacional da Academia é, coma no caso das institucións irmás de Francia e Italia, asumir o control da regulación da lingua española, e, tamén neste caso, o principal instrumento para logralo non é outro que o dicionario:

Estas consideraciones produxeron la resolución de que lo primero que en la Academia se tratase, fuesse ordenar un Diccionario, abundante de voces, autorizadas con exemplos de los mejores Autores, claro en la explicación, facil en el uso, y que supliesse lo que en Covarrubias faltase. (Real Academia Española 1726, p. XII)

A Academia aplicouse á tarefa e só trece anos despois da súa fundación, en 1726, apareceu o primeiro volume do *Diccionario de la lengua castellana*, máis coñecido

como *Diccionario de autoridades*. A súa publicación culminaría en 1739, cando vén a lume o sexto e último volume (Real Academia Española 1726-1739).

No caso de Portugal, a constitución da Academia Real das Ciencias de Lisboa é máis serodia (a súa fundación non ten lugar ata 1779) e segue un modelo diferente, non tanto no que se refire ao proceso de creación (impulso por parte de sectores ilustrados, patrocinio real etc.), coma á súa estrutura e obxectivos programáticos. De feito, a creación da Academia das Ciencias supón unha “rotura com o modelo das academias literárias, de inspiração barroca, que lhe antecederam” (Silva 2015, p. 32), ao adoptar un modelo inspirado máis ben en institucións científicas europeas como a Académie des Sciences de París ou a Royal Society de Londres, e tamén no das “sociedades económicas”, que xurdiran “tendo como propósito genérico, articulado por uma retórica patriótica, o melhoramento das condições económicas locais” (Silva 2015, p. 36). Así se recolle no propio *Plano de Estatutos* da Academia, aprobado en 1780:

Á imitação de todas as nações cultas, esta Academia de Ciencias, consagrada à gloria e felicidade pública, para adiantamento da Instrução Nacional, perfeição das Ciencias e das Artes e augmento da indústria Popular. (Academia Real das Ciencias de Lisboa 1780a, p. 39)

Nesta mesma liña apunta o lema adoptado pola institución (*Nisi utile est quod facimus, stulta est gloria* ‘Se o que facemos non é útil, cativa é a gloria’), que reflicte a influencia do pragmatismo científico anglosaxón e o racionalismo ilustrado francés. En calquera caso, mesmo malia que, a diferenza das academias florentina, francesa e española, a portuguesa non é unha academia “literaria” ou “da lingua”, o propósito de elaborar un dicionario figura como un dos principais obxectivos desde os primeiros anos da súa andaina. Deste xeito, poucos meses despois da fundación, na sesión celebrada o 4 de xullo de 1780, presentouse xa a “Planta para se formar o Dicionário” (Academia Real das Ciencias de Lisboa 1780b). O primeiro volume, que abranguía desde A ata AZURRAR apareceu en 1793, pero, desafortunadamente, a obra quedou interrompida nese punto (Verdelho 2007).

Entre os obxectivos programáticos das corporacións académicas ocupa un lugar central a *defensa e ilustración* da lingua de que se trate en cada caso, ou, dito doutro xeito, a reivindicación da súa dignidade estética, da súa riqueza e da súa capacidade para ser usada como vehículo das ciencias e das letras. Detrás desta defensa e

ilustración da lingua nacional agóchanse tamén razóns xeoestratéxicas: o obxectivo é tamén reforzar o prestixio da lingua propia no contexto internacional:

In the case of Italy, Grand Duke Cosimo de Medici of Tuscany, a new ruler who needed legitimation, was shrewd enough to see that he could associate the Tuscan standard with his regime by founding an academy concerned with language. To employ the terminology of Pierre Bourdieu, Cosimo had learned how to transform cultural capital into political capital [...].

In the case of French, Richelieu's interest in the Académie Française had political as well as cultural roots, although the political motive for the reform of language surely derived from foreign rather than domestic policy. Linguistic reform was less an aspect of state-building than an extension of France's rivalry with Spain into the speech domain. (Burke 2006, p. 157)

Un exemplo elocuente deste propósito é a declaración de intencións contida no prólogo do *Diccionario de autoridades* da Academia Española:

El principal fin, que tuvo la Real Academia Española para su formación, fué hacer un Diccionario copioso y exacto, en que se viesse la grandeza y poder de la Lengua, la hermosura y fecundidad de sus voces, y que ninguna otra la excede en elegancia, phrases, y pureza: siendo capaz de expresarse en ella con la mayor energía todo lo que se pudiese hacer con las Lenguas mas principales, en que han florecido las Ciencias y Artes: pues entre las Lenguas vivas es la Española, sin la menor duda, una de las mas compendiosas y expressivas [...]: y en lo elegante y pura es una de las mas primorosas de Europa. (Real Academia Española 1726-1739, p. 1)

Parecidas declaracións atópanse nas actas das demais corporacións académicas ou nos prefacios das súas obras (Alvar Ezquerro 1983, 1985; Quemada 1997). Sirvan de exemplo as seguintes liñas, tiradas da “Planta para se formar o Dicionario da Lingoa Portuguesa”:

Mas sem fazer menos preço de nenhuma outra para mais exalçar a nossa, assás grande louvor seu he quadrarlhe em verdade o que por cima de varias outras prerogativas lhe assigna Francisco Rodrigues Lobo. Tem (escreve elle) de todas as lingoas o melhor; a pronunção da Latina; a origem da Grega; a familiaridade da Castelhana; a brandura da Franceza; a elegancia da Italiana. (Academia Real das Sciencias de Lisboa 1780b, p. 11)

De por parte, as institucións académicas mencionadas consideran que a lingua da que se ocupan atinxiu naquela altura, ou nalgún momento do pasado recente, un nivel de perfección dificilmente superable, polo que o que cómpre é definila, fixala, estabilizala, todo o máis completala ou actualizala nalgúns extremos puntuais, para deste xeito evitar a súa decadencia e corrupción, que, na súa opinión, xa comezan a ser perceptibles nalgúns usos contemporáneos. Os dicionarios elaborados no seo destas institucións alíñanse decididamente con este obxectivo, e definen con maior ou menor precisión os límites do período que consideran clásico, así como os autores que poden ser considerados “autoridades”. Así, os académicos da Crusca declaran abertamente:

Nel compilare il presente Vocabolario [...] abbiamo stimato necessario di ricorrere all' autorità di quegli scrittori, che vissero, quando questo idioma principalmente fiorì, che fù da' tempi di Dante, o ver poco prima, sino ad alcuni anni, dopo la morte del Boccaccio. Il qual tempo, raccolto in una somma di tutto un secolo, potremo dir, che sia dall' anno del Signore 1300. al 1400. poco più, o poco meno: perchè, secondo che ottimamente discorre il Salviati, gli scrittori, dal 1300 indietro, si possono stimare, in molte parti della lor lingua, soverchio antichi, e quei dal 1400. avanti, corruperro non piccola parte della purità del favellare di quel buon secolo. (Accademia della Crusca 1612, p. 3)

A Académie Française, pola súa parte, sinala:

Il [o Dictionario] a esté commencé & achevé dans le siecle le plus florissant de la Langue Françoisse; Et c'est pour cela qu'il ne cite point, parce que plusieurs de nos plus celebres Orateurs & de nos plus grands Poëtes y ont travaillé, & qu'on a creu s'en devoir tenir à leurs sentimens.

On dira peut-estre qu'on ne peut jamais s'asseurer qu'une Langue vivante soit parvenue à sa derniere perfection; Mais ce n'a pas esté le sentiment de Cicéron [...]. Nous voyons qu'il ne s'est pas trompé, & peut-estre n'aura-t-on pas moins de raison de penser la mesme chose en faveur de la Langue Françoisse, si l'on veut bien considerer la Gravité & la Variété de ses Nombres, la juste cadence de ses Periodes, la douceur de sa Poësie, la regularité de ses Vers, l'harmonie de ses Rimes, & sur tout cette Construction directe [...]. C'est dans cet estat où la Langue Françoisse se trouve aujourd' huy qu'a esté composé ce Dictionnaire. (Académie Française 1694, p. 1)

Tamén a Real Academia Española aclara que o seu dicionario nace co obxecto de fixar a lingua española no estado de máxima perfección alcanzado no século XVII:

Deciase tambien ser justo fijar la léngua, que (haviendo tenido à la Latina por Madre, y despues con la variedad de dominios padecido la corrupción que es notoria) se havia pulido y adornado en el transcurso de los tiempos, hasta llegar à su última perfección en el siglo passado: y no era decente à nosotros, que logrando la fortuna de encontrarla en nuestros dias tan perfecta, no eternizassemos en las prensas su memoria, formando un Diccionario al exemplo de las dos celebradissimas Academias de París y Florencia. (Real Academia Española 1726, p. XII)

E na mesma liña a Academia portuguesa aclara a propósito do seu dicionario que o seu obxectivo vai moito máis alá de reunir, ordenar e definir vocábulos:

Não intenta a Academia dar á luz debaixo deste titulo hum simples Vocabulario de palavras Portuguezas; mas fixar em geral no idioma patrio (quanto se permite nos existentes) pela autoridade dos nossos melhores Escritores, a differença dos significados em seus vocabulos, a variedade de seus usos, as suas syntaxes, frases, anomalias e elegancias. (Academia Real das Sciencias de Lisboa 1793, “Prólogo”)

En consecuencia, os textos académicos, e particularmente os dicionarios, adoptan unha orientación abertamente prescritiva, que se manifesta na selección do léxico incluído na obra e na exclusión de formas consideradas inaceptables, fundamentalmente os neoloxismos (as “voces nuevas” de que fala a Academia Española):

Desterrar las Voces nuevas, inventadas sin prudente elección, y restituir las antiguas, con su propiedad, hermosura, y sonido mejor, que las subrogadas: como por *inspeccionar*, *averiguar*. (Real Academia Española 1726, p. XVII)

e tamén os préstamos, e de aí a insistencia en salientar a pureza ou autenticidade das voces incluídas:

O Dicionario da Lingoa Portuguesa [...] deverá conter os vocabulos puramente Portuguezes em todas as suas significações. (Academia das Sciencias 1780b, p. IV)

Ben é certo que no caso do dicionario académico español tamén se incorporan algúns arcaísmos e “voces de la gerigonza o germanía” (“de que suelen usar los que vulgarmente se llaman Gitanos, y los preciados de guapos para entenderse entre sí”), por razón de que están presentes en textos do Século de Ouro, así como algúns dialectalismos (“voces peculiares y propias, que se usan frecuentemente en algunas provincias y reinos de España, como en Aragón, Andalucía, Asturias, Murcia, &c. aunque no son comunes en Castilla”) (Real Academia Española 1726-1739, p. v).

No *Vocabolario* da Crusca, pola súa parte, recóllese tamén léxico popular, e mesmo vulgar, de uso corrente na variedade falada contemporaneamente en Florencia, sempre que se corresponda, a criterio dos *cruscanti*, con usos arraigados na lingua toscana (Maraschio 2014, pp. 189-190).

Sexa como for, a vocación prescritiva resulta evidente mesmo na simboloxía adoptada por estas institucións. Así, a Accademia della Crusca elixe como emblema un *frullone* ou *buratto*, un artefacto empregado para peneirar a fariña despois de moído o gran e así separala do farelo; e como lema “Il più bel fior ne coglie”, que adapta un verso do *Canzoniere* de Petrarca. Todo, mesmo a propia denominación de Accademia della Crusca (literalmente, “Academia do Farelo”), remite á idea de depurar, de eliminar impurezas, de seleccionar os elementos mellores e máis fermosos. No caso da Academia Española, tanto o emblema elixido, un crisol ao lume, coma o lema, “Limpia, fija y da esplendor”, aluden tamén a este obxectivo de purificar e escolmar.

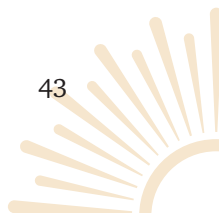
Esta depuración tiña tres obxectivos fundamentais, ou, se se prefire, tres liñas de actuación:

At least three different kinds of purity were advocated. Language had to be morally pure, as apposed to “talking dirty”: The *Dictionary* of the French Academy excluded what the preface called ‘swearwords or those which offend modesty’ (*termes d’emportement ou qui blessent la pudeur*). Language also had to be socially pure, in other words to follow the usage of the upper classes. For this reason, the Academy’s dictionary normally excluded the technical terms used by craftsmen, sending readers in search of explanations of these terms to a special dictionary [...]. Finally, language had to be what might be described today as ‘ethnically’ pure, employing native expressions in the place of foreign ones. (Burke 2006, p. 141)

Mesmo así, cómpre recoñecer, con Alvar Ezquerra, que por máis que a Académie Française fose o modelo inspirador inmediato da Academia Española, á hora de redactar o dicionario, esta adoptou unha actitude moito máis aberta e permisiva en relación co léxico popular e dialectal, e mesmo vulgar, en liña co posicionamento da Crusca e en contra dos postulados da Académie. Por esta razón, ao final, o dicionario académico español “resulta ser menos prescriptivo de lo que habitualmente se piensa. Frente a la normatividad francesa, y a la autoridad de sus miembros, se impuso la descripción italiana y las citas de los autores, con unos principios más abiertos, a la hora de acoger términos” (Alvar Ezquerra 2014, p. 32).

Sexa como for, as obras fundacionais das diferentes tradicións académicas das grandes linguas románicas, producidas ao longo dos séculos XVII e XVIII, marcarán de xeito decisivo a historia das súas respectivas lexicografías, e non só pola influencia directa exercida polos propios dicionarios académicos a través das súas sucesivas edicións (caso do *Vocabolario* da Crusca, con cinco edicións entre 1612 e 1923, ou do *Dictionnaire* da Académie, con nove edicións entre 1694 e 2024 e unha décima en curso), ou pola incidencia e difusión das versións elaboradas a partir deles, coma no caso do *Diccionario de la Real Academia Española*, publicado por primeira vez en 1780 como versión resumida do *Diccionario de autoridades*, e rebautizado como *Diccionario de la lengua española* a partir da súa vixésima terceira e polo de agora última edición, aparecida en 2014.

En realidade, a influencia do dicionario académico vai moito máis alá da exercida directamente en virtude do seu prestixio e da difusión alcanzada. Así, conforme sinala Lara a propósito da tradición lexicográfica española, “todos los diccionarios que se han escrito [no mundo hispánico] hasta épocas recientes [...] han derivado su validez de los diccionarios académicos” (Lara 2009, pp. 97-98). E, o que é máis, mentres que as sucesivas edicións do dicionario académico foron incorporando novas voces ou acepcións, e eliminando ou modificando outras, “los diccionarios que han venido publicando diferentes casas editoriales en España y en Francia desde el siglo XIX no parecen haber acopiado información original por sí mismos”. Pola contra, semella que, tomando como base a nomenclatura e as definicións do dicionario académico, estoutros dicionarios simplemente se limitan a engadir algunhas voces e acepcións ou ben a corrixir ou modificar algúns aspectos, mais “sin que se conozcan sus criterios y sus métodos, ni mucho menos se sepa de la existencia de algún corpus sistemático de datos” (Lara 2009, pp. 98-99).

4. O NACEMENTO DA LEXICOGRAFÍA ACADÉMICA EN GALICIA

No ámbito das linguas minorizadas, e en particular do galego, o proceso que conduciu á creación de academias, ou de institucións que con outra denominación aspiraban a responsabilizarse da regulación da lingua correspondente, foi, por razóns obvias, un fenómeno moito máis serodio que o que levou á creación das academias florentina, francesa, española ou portuguesa.

No caso galego, a Academia, creada en 1906, “representa a culminación, no plano institucional, dos esforzos intelectuais do rexionalismo galego, particularmente no referente á lingua galega” (Monteagudo 1999, p. 372). En efecto, a súa fundación responde ao desexo, longamente cobizado polos próceres do rexionalismo, de dotar a lingua dunha armazón institucional análoga á das linguas circunveciñas (Alonso Montero 1988). En todo caso, como salienta o propio Monteagudo,

ao optaren pola creación dunha Academia, os líderes do rexionalismo guiáronse por un modelo consagrado nas «grandes culturas» —isto é, culturas estado-nacionais— da nosa contorna (Real Academia Española, Academia das Ciencias de Lisboa...), de inconfundible tasto *ancien régime*, isto é, aristocrático-absolutista. Tratábase de compoñer un escabinado de eruditos, «homes de letras» e «notables» [...] imbuídos da súa condición de académicos a perpetuidade. (Monteagudo 2006, p. 26)

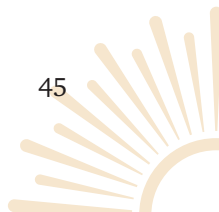
Así, cando o 30 de setembro de 1906 a Academia Galega se constitúe na cidade da Coruña baixo a presidencia de Manuel Murguía, a nómina dos primeiros corenta académicos de número que conforman a corporación está integrada polos “super-viventes da plana maior do movemento rexionalista, flanqueados polas figuras máis representativas das letras galegas coevas”, xunto con eruditos e homes de letras “que laboraban no que demos en chamar a tradición «dos paleógrafos» ou «anticuaria»” (Monteagudo 2006, p. 28).

En todo caso, a denominación adoptada pola institución, e mesmo o título de “Real”, outorgado por Real Decreto do 2 de setembro de 1906 publicado na *Gaceta de Madrid*, non pode ocultar as diferenzas esenciais que singularizan a nacente Academia galega, por unha banda, por contraposición ás institucións homólogas encargadas das linguas “de Estado” máis próximas (a portuguesa e a española), e, por outra, con relación ás das outras linguas periféricas do Estado, e en particular á catalá.

En efecto, a Academia Galega nace nun contexto moito máis feble e precario que as súas homólogas, mercé ao impulso dunha Asociación Iniciadora y Protectora constituída na Habana por iniciativa de Curros Enríquez e Fontenla Leal e co apoio das organizacións da comunidade galega emigrada na illa, mais sen o respaldo político e económico das institucións públicas do país. O contraste co Institut d'Estudis Catalans, creado só un ano máis tarde por acordo da Diputació Provincial de Barcelona co apoio explícito do catalanismo organizado politicamente, que dispuña xa na altura dun considerable poder institucional e dunha non menor capacidade de influencia, resulta evidente. Polo demais, tal e como sinala Seoane Sánchez (1999, pp. 71-79), as estreitezas económicas pexaron desde un inicio a vida e as actividades da institución.

Sexa como for, da mesma maneira que no caso das demais academias, o dicionario, e tamén a gramática, constitúen os principais obxectivos fundacionais con que nace a institución. Así figura xa no escrito de xullo de 1905 en que a Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega creada na Habana lle encomenda a unha comisión presidida por Murguía que proceda á creación e constitución “de la Academia Gallega que ha de formar el Diccionario y Gramática de nuestra lengua”. E así queda reflectido no artigo 2º do Regulamento da Asociación, onde unha vez máis se salienta a redacción dunha gramática e dun dicionario como tarefas prioritarias da nova institución, que nesta ocasión se presentan como medios para “dar unidad al idioma gallego” (*apud* Seoane Sánchez 1999, pp. 66-67). Non obstante, tal e como sinala Álvarez Ruiz de Ojeda (2001, p. 11), “nin o dicionario nin a gramática se mencionan nos Estatutos” aprobados pola institución.

Así pois, tampouco neste punto se pode dicir que a nacente Academia se mostre especialmente orixinal con respecto ás súas homólogas. É ben certo que por volta do cambio de século a tradición lexicográfica galega era máis ben precaria, e en ningún caso resistiría a comparación co desenvolvemento atinxido na altura pola lexicografía catalá (Colon e Soberanas 1986). Así, a publicación ao longo do século XIX dos dicionarios de Francisco Javier Rodríguez (1863), Juan Cuveiro (1876) e Marcial Valladares (1884) (González Seoane 2014, pp. 167-170; Sánchez Palomino 1999a, 1999b, 2001; Santamarina 2000) non fora abondo para acalar as voces que desde os inicios do Rexurdimento viñan sinalando a necesidade dunha obra que, pola súa amplitude e calidade, puidese ser considerada verdadeiramente como de referencia para o galego. Por esta razón, a necesidade dun dicionario aparece vinculada desde un inicio ás propostas de constitución dunha Academia:

Que la elaboración de un diccionario iba más allá del trabajo individual y requería de un esfuerzo mancomunado y de la intervención (económica e institucional) de los poderes públicos, representados fundamentalmente por las cuatro Diputaciones provinciales, es una idea que se detecta ya desde los momentos iniciales del “Rexurdimento”. (González-Millán 2003, p. 14)

As obras que foran vendo a luz desde mediados do século XIX eran percibidas como o froito, sen dúbida moi meritorio, do esforzo individual dos seus autores, mais ningún destes gozaba da *autoritas* necesaria para que a súa proposta fose asumida colectivamente como o diccionario de referencia para o galego. Por esta razón, entendíase que a misión de compoñer unha obra destas características debía ser asumida por unha Academia que contase co recoñecemento xeral da sociedade e que, ademais, tivese a capacidade e os medios para levar a termo o proxecto. Polo demais, o diccionario desexado debía non só compilar o léxico das diferentes variedades do idioma, procurando que todas elas estivesen convenientemente representadas e que o resultado final fose o máis completo posible. Ademais, debía contribuír á unificación do galego escrito mediante a selección das formas máis acaídas, da regulación da súa ortografía, da identificación das voces arcaicas e desusadas e da depuración de elementos espurios, particularmente castelanismos, por citar só as características máis demandadas nos escritos relativos á necesidade desta obra producidos ao longo do século XIX (González-Millán 2003, pp. 14-28). De xeito significativo, a referencia ao lema da Academia Española (“Limpia, fija y da esplendor”) é, se non constante, si frecuente nestes escritos e, de feito, a misión de seleccionar e depurar está presente, xunto coa de compilar e innovar, no lema previsto pola Asociación Iniciadora e finalmente adoptado pola Academia Galega: “Colligit, expurgat, innovatque”.

En calquera caso, así que se constituíu, a Academia puxo mans á obra coa tarefa do diccionario, de xeito que, como é sabido, en 1913 iniciou a súa publicación en fascículos de dezaseis páxinas. Ao longo de quince anos, ata 1928, foron aparecendo, con periodicidade bastante irregular, 27 cadernos, que suman un total de 432 páxinas, ata que a obra quedou interrompida na voz CATIVO (Seoane Sánchez 1999, pp. 75-76).

Desafortunadamente, a obra finalmente publicada carece de introdución ou duns capítulos preliminares en que se recollan os seus obxectivos e os criterios e a metodoloxía con que foi elaborada. Si contamos, a través das propias actas da corporación, con información relativa a algunhas características da obra que foron sometidas a discusión e acordadas polos académicos, como por exemplo, a decisión de adoptar o castelán como metalingua do diccionario; a definición duns criterios

moi básicos e un tanto confusos arredor do emprego dos distintos tipos de acento gráfico; a recomendación de restrinxir o uso de apóstrofes e guións; ou a representación do fonema \j\ mediante <g, j, x> en función da etimoloxía (Seoane Sánchez 1999, pp. 70-71).

Tamén sabemos que, ademais dos dicionarios publicados ao longo do século XIX, os redactores do dicionario académico contaron con outras obras inéditas e coleccións de papeletas doadas á Academia tanto por persoas alleas a ela coma por algúns dos seus membros. Así, no primeiro número do *Boletín de la Real Academia Gallega*, publicado en abril de 1906, a institución dá conta do volume de papeletas compilado na altura:

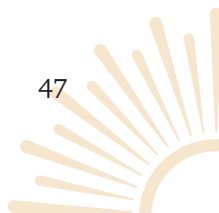
La Junta de Gobierno no descuidó la obtención de material léxico, y hoy puede decirse que cuenta, entre otros, con el Diccionario inédito del ilustre Sr. D. Juan M. Pintos, galantemente cedido a la Academia por el Sr. D. Ramón Pintos, de Pontevedra. Dicho Diccionario, que se creía perdido, cuenta de 12 a 14.000 voces.

Las papeletas recogidas por el Sr. Murguía, que serán otras 12 o 14.000 y el Vocabulario del dialecto de Padrón recopilado por el señor Paisal, a principios del siglo XIX, y las entregadas por los Sres. D. Manuel Lugrís, D. Eugenio Carré, que lo hizo de las recogidas por su malogrado hijo José, y las de otros varios.

Por Secretaría se trabaja por el buen orden y colocación de estas papeletas, y hoy puede decirse que están ya arregladas unas 18 o 20.000. (*apud* Seoane Sánchez 1999, p. 68)

En datas posteriores méncionanse tamén as contribucións de Francisco Porto Rey, que doou un dicionario inédito do que era autor; de Lois Tobío, que entregou unha gran cantidade de papeletas, e dunha longa nómina de académicos de número e correspondentes (Murguía, Martínez Salazar, Cabeza de León, Pondal ou Tettamancy, entre outros), que fixeron o propio.

De acordo coa información que fornecen as actas da corporación, unha comisión clasificadora encargábase de ordenar e refundir nunha única papeleta a información contida nas diferentes fontes existentes. Logo, polo menos a partir de 1911, encomendóuselle a César Vaamonde Lores, arquivista-bibliotecario da Academia, a redacción dun borrador que, posteriormente, sería sometido á consideración dos académicos antes da súa incorporación ao dicionario (Seoane Sánchez 1999, pp. 69-72).

Outras características da obra, en cambio, cómpre inferilas directamente a partir do seu contido. Así, unha ollada mesmo superficial ás súas páxinas abunda para decatármonos de que o dicionario ten, contrariamente ao que cabería agardar dunha obra que aspiraba a “unificar” e “expurgar” o galego literario, unha orientación marcadamente descritiva, moi aberta á incorporación de todo tipo de variantes, especialmente fonéticas (*abechornar* / *abichornar* / *abochornar*, *abeneiro* / *ameneiro*, *abofé* / *abufé*, *aboligar* / *abuligar* / *boligar* / *buligar*, *abondoso* / *abundoso*, *aborrimento* / *aburrimiento*, *avespa* / *avespra*), mais tamén gráficas (*abô* / *aboo* / **avóo*, *abondar* / **avondar*).

De por parte, a obra parte dunha concepción do dicionario galego como unha obra autónoma, e non como unha especie de suplemento diferencial do dicionario español, e por esta razón inclúe, por primeira vez de xeito significativo na historia da lexicografía galega, léxico coincidente formal e semanticamente co castelán e un importante volume de cultismos, moitos deles coincidentes e outros adaptados conforme os criterios (diferencialistas) dominantes no galego literario da época.

Resulta tamén especialmente rechamante a presenza, acorde coa perspectiva anticuaria dominante nos primeiros anos de vida da institución, de numerosas voces extraídas de textos antigos, que xa non estaban en circulación na altura, e que, por regra xeral, se inclúen marcadas cun asterisco.

Polo demais, trátase dunha obra que, en liña co *Vocabolario* da Crusca, co *Diccionario de autoridades* español e co tamén inconcluso *Diccionario* da Academia das Ciencias, aboa un importante número das súas definicións mediante citas de autoridades. Entre elas, ocupan un lugar destacado as de precursores como Sarmiento ou Sobreira; de figuras tanto maiores coma menores do Rexurdimento (Pintos, Rosalía, Curros, Pondal, Lamas, López Ferreiro etc.), incluídas obras practicamente contemporáneas á composición do dicionario; de coplas populares, e tamén de textos medievais, como fragmentos de cantigas, de textos históricos (especialmente da *Crónica troiana*, recentemente publicada en edición de Martínez Salazar) e de prosa documental, sobre todo da incluída na *Colección de Documentos Históricos* publicada pola propia Academia no seu *Boletín*. Ademais, algunhas voces abóanse mediante referencias a repertorios lexicográficos, tanto publicados coma inéditos.

O resultado é unha obra ambiciosa, sen parangón na lexicografía galega da época, tanto pola súa técnica lexicográfica e polo coidado da súa composición coma pola súa extensión. Para dar unha idea desta última, o fragmento A-CATIVO ocupa no

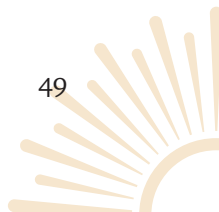
dicionario académico 432 páxinas a tres columnas, mentres que os dicionarios completos de Rodríguez, Cuveiro e Valladares, todos eles a dúas columnas e cunha caixa moito menor, ocupan 132, 334 e 646, respectivamente. A voz *cativo* está na páxina 432 do dicionario da Academia, mentres que figura na 39 do de Rodríguez, na 65 do de Cuveiro e na 109 do de Valladares.

En calquera caso, e por máis que o proxecto académico destaque pola súa ambición dentro da feble tradición lexicográfica galega, resulta máis ben modesto se o comparamos cos que, máis ou menos pola mesma época, se están a desenvolver no dominio lingüístico catalán, por citar un exemplo próximo, coa posta en marcha do *Diccionari català-valencià-balear* de Alcover e Moll (1926-1962), ou, por mencionar o que probablemente sexa o modelo inspirador deste, na Suíza francófona, co inicio dos traballos do *Glossaire des patois de la Suisse romande* de Gauchat, Jeanjaquet e Tappolet (1924).

Cinguíndonos ao caso catalán, o proxecto, posto en marcha en 1901 polo cóengo mallorquino Antoni Maria Alcover, tiña por obxecto a elaboración dun dicionario monumental da lingua catalá que recollese tanto o léxico literario, o empregado en textos contemporáneos e tamén nos textos antigos, coma o vocabulario dialectal usado en todas as variedades faladas no dominio lingüístico catalán:

Volem reunir, fins allà on nos sia possible, el tresor meravellós; volem fer l'inventari, tot lo complet que sabrem, de la riquesa, de l'opulència imponderable, estupenda, que en paraules, frases, adagis, modismes i formes té escampada i espargida la nostra llengua dins els nombrosos monuments escrits dels seus fills del segle XI ençà, guardats dins biblioteques i arxius: riquesa i opulència qui brollen encara rabents, llampants, inestroncables, de la boca dels milenars de milenars de gent qui pobla Catalunya espanyola i Catalunya francesa, les Illes Balears i l'antic reine de València. (Alcover 1902, p. 6)

Para iso, Alcover puxo en marcha un proxecto, que se iniciou coa publicación dunha “lletra de convit” que contiña indicacións precisas sobre o alcance, os obxectivos e a metodoloxía do traballo de confección das papeletas (ou *cédules*), e coa creación dunha rede de correspondentes para a recollida da información. O proxecto de dicionario foi inicialmente acollido polo Institut d’Estudis Catalans, mais aos poucos anos, cando en 1918 Alcover abandonou o Institut, continuou desenvolvéndose

como proxecto independente. Finalmente, a obra, que ocupa un total de dez volumes, publicouse por fascículos entre 1926 e 1962 (Alcover e Moll 1926-1962).

Case ao mesmo tempo, e tamén no seo do Institut, Pompeu Fabra botaba a andar un proxecto de dicionario completamente diferente, mediante o que se aspiraba a definir o léxico da variedade estándar. En consecuencia, a obra proxectada, de corte necesariamente prescritivo e moderadamente purista, estaría baseada na lingua culta contemporánea e contería unha representación moi limitada da variación dialectal. O resultado, o *Diccionari general de la llengua catalana* (Fabra 1932), publicouse por primeira vez en 1932 e foi ata 1995 a obra de referencia da lexicografía catalá.

Así pois, nas décadas iniciais do século xx, no dominio lingüístico catalán e ao abeiro do Institut d'Estudis Catalans estábanse a desenvolver dous proxectos lexicográficos de amplo alento: un de corte descritivo e pancrónico, o dirixido por inicialmente por Alcover e logo por Moll, e outro de carácter prescritivo, centrado no catalán contemporáneo, dirixido por Fabra.

Colocado ao carón das iniciativas en marcha no ámbito do catalán, queda patente a modestia do proxecto impulsado pola Academia. En boa medida, esta modestia deriva das enormes dificultades en que desde a súa constitución tivo que desenvolverse a institución. As actas das sesións dan cumprida conta das constantes referencias dos responsables da obra á necesidade de conseguir, sobre todo por parte das institucións públicas, un máis firme compromiso co financiamento da obra, máis alá de manter, como facía o Concello da Coruña, un certo número de subscricións, ou de conceder, de xeito esporádico, que non periódico, subvencións por importes máis ben modestos. Fronte a esta precariedade, a Academia galega ve con certa envexa como o proxecto de dicionario de Alcover conta, cando menos desde 1920, cunha subvención anual de 25.000 pesetas por parte das institucións do Estado (Seoane Sánchez 1999, pp. 73-79).⁵ Cómpre recoñecer, en todo caso, que, se os problemas de financiamento da obra, xunto co incremento dos custos, supuxeron un importante lastre para a continuidade do proxecto, non menos importantes para explicar o seu fracaso foron as disensións e enfrontamentos xurdidos ao respecto no seo da institución:

5 Mesmo así, o *Diccionari català-valencià-balear* estivo sempre ao borde da bancarrota. O seu iniciador, Antoni Maria Alcover, estaba á súa morte en 1932 completamente arruinado (Santamarina 2008, pp. 354-355).

Non só a escaseza de medios senón tamén as liortas e envexas entre académicos deron ó traste co que puido se-lo meirande dicionario da lingua galega. (Seoane Sánchez 1999, p. 84)

Polo demais, o proxecto, pola súa propia concepción, nacera xa pexado por unha excesiva vinculación ao horizonte ideolóxico do rexionalismo. Así, por exemplo, a decisión de empregar o castelán como metalingua do dicionario, amparándose no argumento de que “su uso no ha de ser exclusivo de los gallegos”, resulta reveladora dunha “autopercepción da Academia como integrada no ámbito cultural castelán-falante” (Monteagudo 2006, p. 30), e facía máis evidente a desconexión dos sectores máis dinámicos e vangardistas do movemento galeguista, representados polas Irmandades.

Así pois, alén da súa mellor feitura do punto de vista da técnica lexicográfica e da súa maior ambición, o *Diccionario gallego-castellano* da Real Academia Galega enmárcase, sen cuestionala, dentro da tradición lexicográfica galega que arrinca de mediados do século XIX, cuxas características esenciais comparte.

En calquera caso, cómpre recoñecer que, mesmo a pesar destas limitacións, supón a primeira tentativa de dotar o galego dun repertorio lexicográfico completo, amparado por unha institución académica, por máis que esta estivese aínda dando os seus primeiros pasos e pugnando por lexitimarse socialmente, e que, máis alá da súa función utilitaria, achegaba un capital simbólico especialmente valioso para unha lingua fortemente estigmatizada e que se debatía por gañar ámbitos de uso na esfera pública.

Lamentablemente, foi unha oportunidade perdida, e non só porque o proxecto quedase interrompido en 1928, senón tamén porque a súa publicación tampouco supuxo un punto de inflexión na historia da lexicografía galega, que continuou cultivando, con máis ou menos acerto segundo os casos, un mesmo modelo de dicionario.

5. A LEXICOGRAFÍA GALEGA, DA DESCRICIÓN Á PRESCRICIÓN

A lexicografía galega mantén desde os primeiros dicionarios publicados a mediados do século XIX unha liña de continuidade que se prolonga ata a década de 1980, cando se rexistra a aparición dunha serie de obras que supoñen unha profunda renovación, tanto pola súa propia concepción coma pola metodoloxía e a técnica lexicográfica empregadas nelas.

Así, con independencia do número de voces compiladas e da súa calidade técnica, as obras producidas ao longo deste período comparten unha serie de trazos que permiten caracterizalas por contraste coas que verán a luz a partir desa data. Nun traballo anterior analizamos con certo detalle os trazos característicos deste período que propuxen denominar “premoderno” (González Seoane 2014, pp. 174-179). Por esta razón, limitáremosnos aquí a salientar algúns dos que nos parecen máis importantes.

En primeiro lugar, o dicionario típico deste período é o dicionario bilingüe monodireccional galego-castelán. En realidade, para sermos máis precisos, a maioría deles presentan a estrutura habitual dun dicionario monolingüe, coa particularidade de que a metalingua empregada nas definicións é o castelán, en vez do galego. Significativamente, en non poucas obras apréciase un certo desinterese á hora de ofrecer a equivalencia léxica precisa en castelán das voces galegas glosadas. E de feito, en moitas ocasións, esta equivalencia é mesmo omitida, sobre todo cando existe coincidencia formal entre ambas as linguas. Esta peculiar composición das obras débese, sen dúbida, ao contexto sociolingüístico en que se inscriben e á función que estes textos lexicográficos aspiran a desempeñar. Así, de maneira xeral, pode afirmarse que o dicionario se concibe como un instrumento ao servizo da descodificación de textos escritos en galego por parte de usuarios cultos e con plena competencia en castelán (e non para a codificación de textos en castelán, que, polo menos en teoría, sería a outra función que podería desempeñar un dicionario galego-castelán).

En segundo lugar, e en consonancia co anterior, as obras centran a súa atención no léxico diferencial con respecto ao castelán. Así, as palabras e acepcións coincidentes en ambas as linguas son despachadas de modo sumario, cando non directamente ignoradas. Esta autolimitación fórmulase de maneira expresa xa no prólogo do dicionario pioneiro de Francisco Javier Rodríguez:

Es de saber que no incluyo en este diccionario, las voces comunes á gallegos y castellanos, sinó las puramente gallegas. (Rodríguez 1863, p. x)

Naturalmente, esta decisión repercute de xeito directo na composición das obras, tanto no plano macro coma microestrutural, e revela unha concepción dependente e subsidiaria do dicionario galego con respecto ao dicionario español. Deste xeito, o dicionario galego non se concibe como un instrumento completo e autosuficiente, como un instrumento que aspira a ofrecer un corpus máis ou menos amplo, pero

coherente, de voces galegas, sexan estas coincidentes ou diferenciais con respecto ao español, senón un corpus de voces diferenciais, construído por contraste co dicionario español, á maneira dos vocabularios dialectais ou de *-ismos*.⁶

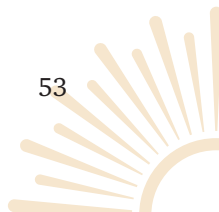
Por razóns obvias, no vocabulario compilado ocupa un lugar destacado o léxico que poderíamos denominar “etnográfico”, é dicir, vinculado aos ámbitos de actividade máis directamente relacionados co mundo tradicional: léxico agrícola e gandeiro, mariñeiro e propio dos oficios tradicionais ou artesanais, e vocabulario relativo á vida cotiá no mundo rural, aos elementos da natureza, á cultura popular etc.

En todo caso, para sermos xustos, cómpre recoñecer que non todas as obras do período participan en igual medida desta característica, e que existen cando menos dúas honrosas excepcións. A primeira é o *Diccionario gallego-castellano* da Real Academia Galega (1913-1928); a segunda, o dicionario de Eladio Rodríguez (1958-1961), e isto a pesar de que, no caso desta última obra, as pretensións do autor quedaron un tanto rebaixadas pola intervención dos editores, que eliminaron moitas entradas de voces coincidentes, fundamentalmente cultismos, que si figuraban no manuscrito do dicionario (Álvarez de la Granja e González Seoane 2001, pp. 63-73).

En terceiro lugar, a lexicografía galega anterior a 1980 caracterízase por manter unha orientación claramente descritiva. En xeral, pode dicirse que os seus autores actúan guiados por un criterio acumulativo e coa finalidade de rexistrar e preservar o patrimonio léxico do galego e de aclarar o seu significado. Os dicionarios que van vendo a luz ao longo do período toman como punto de partida o publicado inmediatamente antes (González Seoane 2002) e tratan de arrequentalo mediante adicións e correccións, para o que acoden ao propio acervo do lexicógrafo e tamén ao baleirado, case sempre con carácter non sistemático, de textos literarios ou de tradición oral (González-Millán 2001a, 2001b). En todo caso, o carácter acumulativo favorece a transmisión acrítica de palabras e definicións, e a orientación descritiva a proliferación de todo tipo de variantes, sexan de carácter gráfico, fónico ou morfológico, ademais das propiamente léxicas.

Deste xeito, a lexicografía galega chega á década de 1980 nun estado de desenvolvemento que non é homologable cos estándares de calidade das linguas veciñas. De entrada, non existe aínda nesta altura ningún dicionario monolingüe, senón

6 Para a distinción entre lexicografía integral e lexicografía diferencial véxase, por exemplo, Zimmermann 2018.

unicamente dicionarios bilingües monodireccionais, a maioría deles galego-castelán, elaborados cunha orientación descritiva e, por tanto, alleos a calquera pretensión normativa, e que ofrecen unha selección de voces e de acepcións guiada por unha perspectiva contrastiva con respecto ao castelán, de xeito que o foco de atención está posto no léxico diferencial e, particularmente, no léxico de interese etnográfico ou antropológico. Polo demais, as obras dispoñibles son realmente poucas: o *Diccionario enciclopédico gallego-castellano* en tres volumes, de Eladio Rodríguez (1958-1961), un produto caro e pouco manexable; o dicionario de Carré Alvarellos (1928-1931), que non se reeditaba desde 1951, dun enxebrismo xa un tanto anticuado, e o dicionario de Franco Grande (1968), que fora concibido como unha alternativa ao de Eladio Rodríguez destinada a un consumo masivo, pero que presentaba notables deficiencias técnicas e estruturais.⁷

Este é o contexto en que se encontra a lexicografía galega cando, á morte de Franco, se produce a modificación do edificio político e institucional do Estado e, máis concretamente, o recoñecemento oficial das linguas catalá, galega e vasca. Este recoñecemento puxo en marcha un proceso de normalización e institucionalización que posibilitou a incorporación destas linguas ao sistema educativo, aos medios de comunicación públicos, á administración etc. Polo que a nós nos interesa agora, a modificación do status do galego suscitou a necesidade de acelerar o proceso de codificación e estandarización, que xa dera algúns pasos significativos na década de 1970 (Alonso Pintos 2006), e así, nos inicios da de 1980, elabóranse e oficialízanse as *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*, do Instituto da Lingua Galega e a Real Academia Galega (1982). Aínda que nestas se recollen con certo detalle determinados aspectos relacionados coa estandarización do léxico, como o tratamento de cultismos, popularismos fonéticos e afixos derivativos, neste contexto emerxe con forza, como tarefa prioritaria, a necesidade dun dicionario de corte prescritivo aliñado coas normas ortográficas e morfolóxicas aprobadas. A esta necesidade refírense

7 No espazo de quince anos publicáronse oito edicións (en realidade, a partir da segunda son simples reimpre-sións) e vendéronse arredor de 100 000 exemplares (en 1978, cando vén a lume a 4ª edición, ían vendidos xa 50 000; en 1981, na nota editorial á 6ª edición infórmase de que as vendas atinxiran os 60 000 volumes; cando en 1983 se publica a última, as vendas chegaban xa aos 90 000). Estas cifras poderíanse incrementar aínda máis se contamos os exemplares que se tiraron do *Vocabulario galego-castelán*, unha versión reducida do *Diccionario* que coñeceu cinco edicións entre 1972 e 1984. As cifras de vendas indican ben ás claras que o dicionario de Franco foi durante preto de dúas décadas o texto de referencia para a maioría dos lectores galegos.

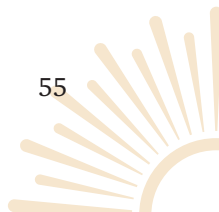
con meridiana claridade os autores dun dos primeiros dicionarios producidos nesta nova etapa, o *Diccionario Xerais da lingua*, que vén a lume en 1986:

Necesitabamos un *Diccionario Galego* que nos permita saber se esta ou aquela palabra que se empregan habitualmente na linguaxe é realmente unha palabra propia da lingua [...]. Unha obra deste tipo hai que facela partindo da realidade viva e histórica do noso idioma, expurgando dela todo o que sexa vulgarismo ou barbarismo, no que se refire ó tesouro das voces patrimoniais, e partindo das fontes comúns a tódalas linguas románicas no referente ó léxico culto. (Ares Vázquez *et al.* 1986, p. XI)

En definitiva, en liña cos criterios consagrados nas *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*, os novos dicionarios que precisaba o país debían ofrecer unha selección do léxico depurada de elementos espurios (“saber se esta ou aquela palabra [...] é realmente unha palabra propia da lingua”) e de vulgarismos (“expurgando dela todo o que sexa vulgarismo ou barbarismo”), e cun tratamento do léxico culto acorde cos criterios empregados nas demais linguas románicas, unha clara referencia á necesidade de evitar os excesos diferencialistas na adaptación deste tipo de léxico.

Evidentemente, os dicionarios dispoñibles no mercado a comezos dos 80 eran produtos desfasados que malamente podían satisfacer esas necesidades, pois nin respondían ao modelo de dicionario selectivo (prescritivo) que precisaban os usuarios nin obedecían, obviamente, aos criterios de corrección que consagraban as *Normas*.

Por iso, as institucións responsables da codificación poñen en marcha en 1984 os traballos para a elaboración do *Vocabulario Ortográfico da Lingua Galega* (VOLG), un proxecto que tiña como obxecto definir o lemario de referencia para a variedade estándar do galego. A obra quedou concluída en 1988 e circulou nunha versión provisional fotocopiada ata que, finalmente, apareceu publicada en 2004 (Santamarina e González González 2004; sobre os criterios de elaboración do VOLG, Santamarina 2003). Non existen estudos que permitan medir obxectivamente a influencia que o VOLG exerceu no proceso de codificación do galego. En calquera caso, pódese afirmar sen temor a enganarse que a súa repercusión foi extraordinaria. Desde o momento mesmo da súa publicación “informal” en 1988, e a pesar do seu declarado carácter provisional, o VOLG converteuse en obra de cabeceira e de referencia básica en todos os gabinetes e servizos lingüísticos da Administración, dos medios de

comunicación, das industrias editoriais etc. Todos os dicionarios galegos publicados despois desa data usaron o VOLG como leuario; e, o que é máis, algunhas obras elaboradas antes mesmo da súa publicación, como o *Diccionario Xerais da lingua* ou o *Diccionario normativo galego-castelán*, utilizaron os materiais do VOLG aínda inéditos. Por outra banda, o VOLG serviu tamén para a fabricación de correctores e doutras ferramentas informáticas.

Deste xeito, a partir de mediados dos anos oitenta a lexicografía galega toma un novo rumbo, que a afasta da tradición premoderna, e que se caracteriza pola adopción dunha orientación marcadamente prescritiva, fronte á liña descritiva do período anterior; pola atención prestada á modernización do léxico, que se traduce na incorporación dun importante volume de léxico neolóxico e terminolóxico, imprescindible para que o galego poida ampliar o seu espazo funcional; pola adopción dunha perspectiva integral (e non diferencial), reveladora dunha concepción do dicionario galego como texto autosuficiente, e non dependente do dicionario español; por unha diversificación xenérica e tipolóxica, aínda que con atención preferente ao dicionario xeral monolingüe, e por unha profunda actualización técnica e metodolóxica (González Seoane 2003, pp. 174-179).

Nesta nova etapa o dicionario concíbese, antes que nada, como un instrumento ao servizo da conformación e difusión da variedade estándar. E hai que recoñecer, sen dúbida, que o abandono do modelo acumulativo e a aposta por unha liña selectiva e tácita ou explicitamente prescritiva redundou nunha máis ampla difusión do estándar léxico. Así e todo, cómpre admitir que esta nova orientación tivo tamén algúns efectos negativos. Así, a función do dicionario como axuda para a lectura quedou un tanto desatendida ao desaparecer del un importante volume de léxico dialectal e literario non incluído no VOLG. De por parte, deu lugar, seguramente de maneira indeliberada, e en liña co que dicíamos ao comezo desta intervención, a algunhas interpretacións *fundamentalistas* do texto lexicográfico, sobre todo de determinados textos, consistentes en considerar que todo aquilo (palabras e acepcións) que non figuraba neles non era galego ‘correcto’.

No ámbito do que podemos denominar lexicografía comercial, promovida por editoriais privadas,⁸ as principais casas editoras do país impulsan a redacción de

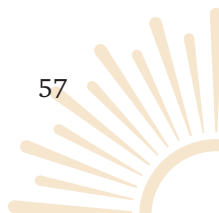
8 Para a distinción entre lexicografía comercial e institucional, véxase, por exemplo Busse (2002, p. 49) e Zgusta (2006, p. 121).

novos dicionarios capaces de satisfacer as necesidades dun usuario tipo que mudara significativamente con respecto ao do período anterior. Así, se o destinatario principal dos dicionarios premodernos era un lector adulto culto, a introdución do galego no ensino abre para os dicionarios galegos un novo mercado, de considerables dimensións, formado por escolares dos diversos niveis do ensino primario e secundario. A vontade por parte das editoriais de atender estes mercados emerxentes tradúcese na publicación ao longo da segunda metade da década de 1980 das primeiras mostras da lexicografía galega moderna. A que atinxiu maior notoriedade, difusión e prestixio nun primeiro momento foi, sen ningunha dúbida, o *Diccionario Xerais da lingua*, publicado por Edicións Xerais de Galicia en 1986 (Ares Vázquez *et al.* 1986), que axiña que se publicou se converteu nun éxito de vendas. Pero máis ou menos pola mesma época apareceron outras obras, como un dicionario en tres volumes publicado por Ir Indo e coordinado por Feixó Cid (1986), un dicionario en tres volumes de Alonso Estraviz (1986) publicado por Alhena, e un dicionario galego-castelán publicado por Galaxia baixo a coordinación de Monteagudo e García Cancela (1988).

Coa década de 1990 a lexicografía galega entra nunha fase de expansión, caracterizada por un moi notable incremento cuantitativo da produción, por unha apreciable mellora cualitativa dos produtos lexicográficos, pola diversificación tipolóxica destes, polo aproveitamento dos avances tecnolóxicos, máis visible conforme avanzamos na liña do tempo, e pola entrada en escena de novos axentes produtores.

Canto ao incremento da produción, diciamos hai algúns anos que “no curto espazo de vinte anos [entre 1980 e 2000] o número de títulos publicados representa ben máis do triplo dos aparecidos ao longo do século XIX e dos tres primeiros cuarteis XX” (González Seoane 2003, p. 223). Este incremento pode considerarse un indicador dos avances producidos no terreo da normalización lingüística e tamén unha resposta á necesidade de dotar o galego dos instrumentos axeitados para que poida asumir novos usos e funcións. Polo demais, tampouco conviría ignorar que o desenvolvemento da lexicografía comercial é parte dunha estratexia das empresas editoras por facerse cun mercado practicamente virxe ao comezo deste período.

Polo que se refire á lexicografía institucional, o fito máis relevante foi, sen dúbida, a publicación en 1997 do *Diccionario da Real Academia Galega*. A pesar de que incluía un volume de entradas relativamente baixo para un dicionario académico, esta obra introduciu melloras moi significativas dentro da tradición lexicográfica

galega, como “o tratamento do contorno da definición, que aparece marcado mediante signos convencionais, a indicación dos réximes preposicionais, a regularidade e o coidado posto nas definicións [...], a sistematicidade no uso de exemplos e a coherencia interna das referencias cruzadas” (González Seoane 2003, p. 194). A isto habería que engadir o emprego consistente de marcas lexicográficas, que permiten orientar o usuario acerca dos contextos de uso adecuados para as formas incluídas. Desde 2012 está dispoñible en liña unha nova versión (González González 2012), considerablemente ampliada e actualizada periodicamente, que mantén en liñas xerais as características microestruturais da obra matriz de 1997 e que incorpora novas utilidades asociadas ao soporte (como procuras complexas, saltos hipertextuais etc.). Ademais, permite escoitar a locución dos lemas a través dun enlace ao *Dicionario de pronuncia* (Regueira Fernández 2013).

Canto á lexicografía comercial, por volta do cambio de milenio aparecen nas librerías uns dicionarios de maior porte que os publicados na década anterior, como o *Dicionario Cumio da lingua galega* (Feixó Cid 1999), o *Gran dicionario Xerais da lingua* (Carballeira Anllo 2000) ou o *Gran dicionario Século 21* (Pena et al. 2005). O incremento considerable do número de entradas débese fundamentalmente á incorporación de léxico terminolóxico e neolóxico, e tamén de voces presentes no galego literario que foran excluídas dos primeiros dicionarios de corte prescriptivo. Ao tempo, é apreciable tamén o esforzo dos autores por complementar a información propiamente semántica con outras de tipo fonético, gramatical ou pragmático. Finalmente, polo que se refire ao aproveitamento dos avances tecnolóxicos, non se pode dicir que a lexicografía comercial fixese un uso intensivo destes recursos, nin no proceso de elaboración do dicionario nin na publicación dos resultados.

En todo caso, hai xa algúns anos alertabamos dun certo risco de saturación e advertiamos de que parecía difícil que un mercado relativamente pequeno como o galego puidese absorber indefinidamente unha produción lexicográfica en continuo crecemento. Antes ao contrario, engadíamos que

a cativa recepción atinxida por algunhas das obras máis recentes parece indicar que o mercado se encontra nun estado próximo ao punto de saturación. Así pois, é de prever que, de se manter a dinámica actual, a competencia entre os produtos das distintas casas editoras vai ser feroz e só unhas poucas obras (non necesariamente as mellores) serán quen de atinxir cifras de vendas minimamente significativas. (González Seoane 2003, p. 223)

Esta situación viuse agravada na última década por unha caída xeneralizada das vendas dos dicionarios en papel fronte á competencia dos dicionarios en liña de acceso libre, que, polo menos no caso do galego, só os axentes institucionais están en condicións de manter. Deste xeito, no momento presente semella que a fase de expansión que experimentou a lexicografía a partir da década de 1980 pode darse por concluída. Polo que se refire aos dicionarios xerais monolingües, os únicos produtos accesibles en liña son o *Diccionario da Real Academia Galega*, xa mencionado; o *DiGalego*, unha obra baseada nunha actualización dos dicionarios da editorial Ir Indo (Feixó Cid 1986), que a Xunta de Galicia adquiriu en 2016, e o *Dicionário Estraviz* (Alonso Estravís 1986, 2005), un dicionario que rexistra non só léxico galego, senón que, de acordo coa concepción reintegracionista do seu autor, está concibido para “ser utilizado por toda a lusofonia”.

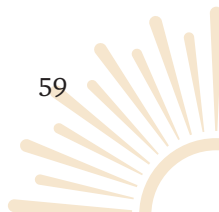
6. CABO. CONSIDERACIÓNS SOBRE O FUTURO DA LEXICOGRAFÍA GALEGA

Así pois, todo indica que o desenvolvemento da lexicografía iniciado na segunda metade da década de 1980, cuxo eixe central foi a produción de dicionarios monolingües de distintas feitura e tamaños, chegou xa ao seu cénit e iniciou o seu devalo.

Son moitas e diversas as causas que se poden aducir para explicar este declive. Algunhas delas, como a competencia dos dicionarios en liña que mencionabamos antes, afectan de maneira xeneralizada a todas as linguas, aínda que seguramente non a todas na mesma medida. Tanto é así que, deixando o romantismo á marxe, debemos admitir que o dicionario en papel é hoxe un produto superado. E non só por razóns económicas, que tamén, senón ademais porque o dicionario en papel presenta, en relación co dicionario electrónico, unhas limitacións que pexan de maneira drástica o seu desenvolvemento.

En 1942 o lexicógrafo español Julio Casares daba ao prelo o seu *Diccionario ideológico de la lengua española* (Casares 1942), unha obra na que trataba de aplicar unha concepción innovadora do dicionario que deixara plasmada vinte anos antes no seu discurso de ingreso na Real Academia Española. Neste discurso, que levaba o elo-cuente título de *Nuevo concepto del diccionario de la lengua*, afirmaba:

Reconozcamos que este modo de inventariar el léxico está muy lejos de ser satisfactorio y que va siendo ya hora de acometer derechamente, sin pararse en viejas rutinas, ni siquiera en tradiciones

respetables, la catalogación metódica, sistemática, racional de las palabras, redimiendo de una vez a la lexicografía de la tiránica y estéril arbitrariedad del orden alfabético. (Casares 1921, p. 65)

Para superar o estreito corsé que impón a presentación das palabras en orde alfabética, o lexicógrafo granadino ideou un complexo sistema (o seu dicionario tiña unha parte sinóptica, outra analóxica e unha terceira alfabética) que tiña por obxecto habilitar diversas vías de acceso á información contida nas páxinas da obra. Desta maneira, o usuario podía realizar operacións de busca convencionais, localizando as palabras directamente na parte alfabética, ou ben partido dunha idea ou un concepto, a través das partes sinóptica e analóxica. “Desde la idea a la palabra; desde la palabra a la idea”, rezaba o lema con que se anunciaba a obra. Coa súa proposta, Casares trataba de superar, coas ferramentas de que dispoñía na altura, unha limitación evidente dos dicionarios en papel, que por regra xeral só ofrecen unha única vía de acceso á información que conteñen: a que empregou o autor como criterio para ordenar o vocabulario compilado, e que, xeralmente, é a ordenación alfabética dos seus lemas.

Fronte ao que ocorre cos dicionarios en papel, nos dicionarios electrónicos calquera dos elementos incluídos no artigo lexicográfico, e non unicamente o lema, son susceptibles de ser empregados como punto de partida dunha operación de busca, sempre en función do sistema de anotación empregado e do deseño da aplicación de consulta.

Otras vantaxes dos dicionarios electrónicos, e en particular dos dicionarios en liña, son a accesibilidade a través de calquera tipo de dispositivo electrónico, fronte aos dicionarios en papel, que adoitan ser voluminosos e pouco manexables; a posibilidade de interactuar con buscadores e asistentes dixitais impulsados por intelixencia artificial, que cada vez máis tenden a desempeñar funcións tradicionalmente asumidas polos dicionarios; un menor custo de produción (papel, gastos de impresión, loxística etc.) e a posibilidade de mantelos permanentemente actualizados.

En consecuencia, o futuro da lexicografía, tamén da galega, será dixital... ou non será. E é difícil que nun contexto coma o galego o proceso poida ser liderado pola lexicografía comercial, pois nin as editoras teñen a robustez suficiente nin o dicionario galego ten un valor de mercado que poida cubrir os custos de crear e manter dicionarios electrónicos que resistan a comparación cos das linguas próximas. Só cabe esperar, pois, que as administracións públicas responsables da promoción e

normalización do galego; a Academia, como institución que ten atribuída por lei a autoridade en materia lingüística e que ademais nos seus estatutos asume como obxectivos a “ilustración, defensa e promoción do idioma galego”, e os centros de investigación dependentes das universidades e doutros organismos públicos asuman responsablemente este obxectivo. Somos un país pequeno, polo que resulta fundamental axuntar esforzos e arrombar personalismos para abordar algunhas tarefas que requiren tempo e recursos. E non será necesario insistir moito na importancia que para unha lingua minorizada supón ter presenza, e unha presenza digna, no universo dixital.

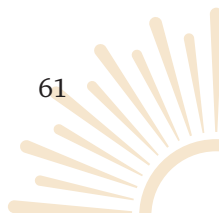
En abril de 1879, pouco despois de asumir o posto de editor xefe do que sería o *Oxford English Dictionary*, James Murray facía público un chamamento, “An appeal to the English-speaking and English-reading public”, dirixido a falantes e lectores de inglés de todo o mundo para recrutar unha lexión de voluntarios dispostos a colaborar no seu proxecto, fundamentalmente redactando papeletas con exemplos de uso extraídos de textos de diverso tipo:

They want help from hundreds of readers in Great Britain, America, and the British Colonies, to finish the volunteer work so enthusiastically commenced twenty years ago, by reading and extracting the books which still remain unexamined. (Murray 1879, p. 3)

Moi poucos anos despois, Antoni Maria Alcover facía o propio para botar a andar o que andando o tempo sería o *Diccionari català-valencià-balear*:

L'única manera acceptable de fer aquesta gran replega, aquest nombrós i casi interminable inventari de paraules, frases i formes en que ha de consistir el diccionari, és el sistema de *papeletas* o cèdules, això és, replegar les paraules, frases i formes, posant-les a un trosset de paper [...]. Els qui hi vullen treballar, s'encarregaran d'un llibre qualsevol, pertanyent a la llengua, o, si aquest és molt gros, o el col·laborador no té gaire coratge, d'una part de dit llibre, així com cadascú s'estim més. (Alcover 1902, pp. 6-7)

Algo parecido intentou en 1947 Julio Casares, encargado pola Academia Española de reactivar o proxecto de diccionario histórico que quedara paralizado por causa da guerra. Tanto Murray coma Alcover conseguiron recrutar por este medio unha lexión de colaboradores, algúns extraordinariamente prolíficos. Con todo, lamenta-

blemente ao chamado de Casares só respondeu un colaborador, o arcebispo galego Eijo Garay (Santamarina 2008, p. 351).

Sexa como for, a tarefa para a que Murray ou Alcover pedían colaboración está razoablemente feita no caso do galego. A día de hoxe, contamos con corpus textuais contemporáneos lematizados como o *Tesouro Informatizado da Lingua Galega* (TILG), elaborado no Instituto da Lingua Galega baixo a dirección de Antón Santamarina, e o *Corpus de Referencia do Galego Actual* (CORGA), realizado no Centro Ramón Piñeiro baixo a dirección de Guillermo Rojo e Marisol López. Polo que se refire aos corpus lexicográficos, dispoñemos dun *Dicionario de dicionarios*, obra de Antón Santamarina (2000), que permite acceder en liña á información contida na lexicografía galega producida desde as contribucións de Sarmiento ata a última década do século XX, e do *Tesouro do léxico patrimonial galego e portugués*, dirixido por Rosario Álvarez (2014) no Instituto da Lingua Galega, que reúne nunha única base de datos os materiais lexicográficos con referenciación xeográfica relativos aos dominios galego, portugués e brasileiro. E no tocante ao vocabulario terminolóxico dispoñemos da base de datos terminolóxica TERGAL, elaborada polo Servizo de Terminoloxía Galega (TERMIGAL 2016), dependente da Real Academia Galega e o Centro Ramón Piñeiro; dos recursos ofrecidos polo Servizo de Normalización Lingüística da Universidade de Santiago de Compostela, particularmente o *bUSCatermos*, e dos recursos elaborados polo Seminario de Lingüística Informática da Universidade de Vigo.

Polo demais, contamos con dicionarios elaborados cunha metodoloxía actualizada e que cobren máis que razoablemente as necesidades dos usuarios. En definitiva, podemos dicir que, como resultado da intensa actividade despregada a partir da década de 1980, conseguimos recuperar boa parte do tempo perdido e dotar o galego dunha serie de ferramentas básicas de calidade máis que notable. Como consecuencia, o galego dispón hoxe de recursos de acceso universal que ofrecen ao estudoso e ao público interesado información moi completa sobre o seu patrimonio lexical.

En calquera caso, respecto da produción lexicográfica, advírtese unha acusada tendencia a reproducir, con moi leves variantes, un mesmo modelo de dicionario, un dicionario de orientación expresa ou tacitamente prescritiva, non autorizado con exemplos reais, elaborado exclusivamente (ou case) a partir de fontes lexicográficas galegas, e arrequeitado, sobre todo no léxico culto e terminolóxico, con achegas tiradas dos dicionarios de referencia doutras linguas. Pódese argüír que estas

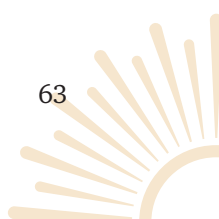
características tampouco supoñen ningunha novidade na historia da lexicografía das linguas da nosa contorna. E é ben certo. Unha vez oílle a Antón Santamarina, aínda que non sabería dicir se citando ou parafraseando alguén, que un dicionario é un plaxio ordenado alfabeticamente. Nesta mesma liña, Luis Fernando Lara afirmaba hai algúns anos que “el plagio ha sido una costumbre en la lexicografía mundial y no se le censura como cuando se trata de obras de un autor determinado, pues aunque todos los diccionarios tienen autor, su materia es el acervo social del léxico, y el significado que explicitan es el que ha adquirido cuño social” (Lara 2009, p. 99 n).

Sendo isto así, tampouco convirá perder de vista neste punto que o recurso preferente, e xa non digamos exclusivo, a fontes lexicográficas entraña serios riscos. O máis importante é, sen dúbida, o derivado da fiabilidade das fontes. O lexicógrafo ten que calibrar, a miúdo sen máis axuda cá da intuición, se a palabra ou a definición que rexistra o seu predecesor merece ou non creto. Do seu acerto dependerá que se perpetúen voces ou acepcións fantasma⁹ ou, pola contra, que se perdan outras en uso. E a este respecto debemos ter presente que, tal e como sinala Álvarez de Miranda, o risco se incrementa cando nunha tradición lexicográfica determinada existe un dicionario que ocupa unha posición “hexemónica”:

La lexicografía española está, por sus peculiares características, muy especialmente expuesta a padecer este tipo de espejismos. Esas características a las que aludo son, básicamente, las dos siguientes:

1. Toda la lexicografía española depende en altísima medida de un diccionario hegemónico central, el diccionario de la Academia, al que, por su condición de léxico oficial u oficioso, se otorga plena credibilidad. Así, las posibilidades de contagio de fantasmas léxicos de un diccionario a todos los demás son en español incluso más altas que en otras lenguas.
2. El llamado diccionario «común» de la Academia [...] no es, en cualquiera de sus reediciones, sino un descendiente cada vez más lejano del venerable *Diccionario de autoridades*, en el que la inclusión de voces y acepciones iba refrendada con textos. Esos textos se eliminaron en 1780, en la primera edición en un tomo, lo que, unido a un paulatino y tácito abandono, por parte de la Academia, de los procedimientos de la lexicografía documentada, hizo que se perdiera conciencia

9 “There was a special class of words, James found, which he termed ‘dictionary or ghost words’ —words which had never been used in speech or writing but had originated in some misreading or misprint, admitted to a dictionary and copied thereafter in all subsequent compilations”. (Murray 1987, p. 196)

del fundamento real de determinadas inclusiones; borradas las pistas textuales, solo si nos remontamos de nuevo a ellas, desandando meticulosamente el camino, se puede llegar a desmontar un posible error. (Álvarez de Miranda 2000, p. 56)

Por esta razón, no caso do galego sería moi conveniente realizar unha *auditoría* do léxico compilado nos dicionarios actuais a través da compilación dun dicionario descriptivo, de nova planta, baseado nun corpus de galego contemporáneo, que nos permita determinar canta da información que fornecen os dicionarios existe (ou existiu) realmente ou ten pertinencia na lingua actual. Lembremos, seguindo a Rafel, que un dicionario descriptivo é “aquella obra lexicográfica que tiene por objeto la definición de las unidades léxicas de la lengua desde el punto de vista de su contenido y de su utilización real, sin restricciones basadas en criterios prescriptivos” (Rafel 2008, p. 305). Para iso, para coñecer o uso real das palabras dunha lingua dispoñemos dunha ferramenta de gran valor, como son os corpus lingüísticos. Nun dicionario baseado en corpus “se establece no sólo la nomenclatura del diccionario, sino los significados de las unidades léxicas a partir del uso que realmente se ha hecho de ellas, en vez de utilizar métodos apriorísticos (basados en los diccionarios preexistentes) o intuitivos (basados en la conciencia lingüística del lexicógrafo)” (Rafel 2008, p. 307).

Pode ser discutible que un dicionario deste tipo, un dicionario descriptivo, deba ser realizado precisamente por unha institución académica, da que se espera precisamente que produza obras que discriminen o que é correcto do incorrecto, o que é apropiado do inapropiado. O propio Rafel reflexiona sobre o particular cando relata as dúbidas que se suscitaron no seo do Institut d’Estudis Catalans a propósito do *Diccionari descriptiu de la llengua catalana*:

La elaboración de un diccionario descriptivo por una academia de la lengua puede parecer una contradicción, puesto que este diccionario contiene palabras, acepciones o estructuras sintácticas que no son reconocidas por la normativa vigente, a pesar de encontrarse documentadas en los textos; por una parte, este diccionario puede ser considerado más científico que el normativo, porque intenta dar cuenta de una manera sistemática de la realidad de la lengua a partir de datos empíricos, pero por otra parte puede ser visto como un peligro para el uso lingüístico considerado correcto. (Rafel 2008, p. 306)

Finalmente, a Secció Filològica do Institut acordou asumir o proxecto, mais identificando cunha marca aqueles elementos que carecesen de respaldo normativo. Por outra banda, tamén as palabras ou acepcións documentadas na tradición lexicográfica pero que non se rexistran no corpus son incluídas, aínda que fóra do corpo do artigo lexicográfico, e sempre con indicación da fonte.

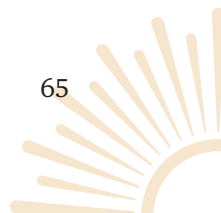
Existen, pois, fórmulas de compromiso que permiten conciliar descrición e prescrición. Por outra banda, a liña divisoria entre estas dúas orientacións tampouco é sempre tan nidia como cabería agardar.

Ao comezo desta intervención vimos unha serie de exemplos que mostran o que a xente, en xeral, e en particular determinados grupos e colectivos, esperan atopar, ou desexarían atopar, no dicionario. En moitos deses casos a pretensión é simplemente incluír un determinado vocábulo; noutros, trátase de eliminar unha palabra ou acepción ou ben de modificar unha definición que se considera infamante ou aldraxante para algunhas persoas.

A resposta que, de entrada, se lles adoita dar aos promotores destas iniciativas por parte das institucións responsables do dicionario é que este se limita a recoller ou a rexistrar o uso real das palabras. A lingua —dise— non é racista nin sexista nin homófoba. É a sociedade, ou unha parte significativa dela, quen o é (ou quen o foi no pasado). E por iso, na medida en que a lingua reflicte esas patoloxías sociais, os dicionarios levantan acta da súa existencia.

Isto é certo, pero non deixa de resultar sorprendente que este tipo de argumentacións se esgrima precisamente por parte de institucións que, como as Academias, teñen atribuídas responsabilidades en materia de normativa lingüística, e en relación coa modificación de dicionarios que se declaran prescritivos. Polo demais, esta argumentación non se mantén noutros casos en que o dicionario non inclúe palabras ou acepcións amplamente documentadas na lingua oral ou escrita pero que, por diversas razóns, non se consideran correctas, lexítimas ou simplemente acaídas, para formar parte do estándar léxico. Isto sucede, ademais de con popularismos ou dialectalismos, con préstamos e calcos doutras linguas e tamén con neoloxismos de recente introdución. Nestes casos, a argumentación pivota sobre o carácter prescritivo do dicionario, que esixe prudencia e mesura á hora de incorporar cambios.

Semella, pois, que o carácter descritivo ou prescritivo do dicionario pode modularse un pouco a vontade, dependendo do que conveña en cada caso. Sexa como for, é innegable que para unha lingua resulta fundamental rexistrar e documentar, coa

maior amplitude posible, o uso real do léxico a través dun dicionario descritivo. E non só polo valor en si mesmo, que xa sería suficiente, senón tamén pola súa utilidade para o desenvolvemento da lexicografía prescritiva:

Una de las justificaciones de la elaboración de un diccionario descriptivo de estas características por parte de una academia de la lengua es la creencia de que las prescripciones lingüísticas estarán tanto mejor fundamentadas cuanto mejor se conozca la lengua en su realidad fáctica. (Rafel 2008, p. 305)

Hai xa uns cantos anos, case vinte, Antón Santamarina publicaba un extenso e documentado artigo (Santamarina 2008) no que analizaba o proceso de xestación e as características máis relevantes dos dicionarios históricos, desde o *Deutsches Wörterbuch* dos irmáns Grimm ao *New English Dictionary on Historical Principles* (logo coñecido como *Oxford English Dictionary*), pasando polos dicionarios históricos de linguas menos difundidas como o sueco, o dinamarqués, o noruegués ou o afrikaans; por proxectos en curso sobre outras linguas, como o castelán e o italiano; e por outras obras que, sen seren propiamente dicionarios históricos, poden suplir boa parte das súas funcións, como o *Trésor de la Langue Française* para o francés ou o *Glossaire des Patois de la Suisse Romande* para as variedades franco-provenzais de Suíza, entre outros. E a seguir bosquexaba un suxestivo proxecto de dicionario histórico galego. No entanto, o propio Santamarina puxo en marcha no Instituto da Lingua Galega o proxecto *Dicionario descritivo do galego moderno*, no que vén traballando nos últimos anos.

Máis recentemente botaba a andar o *Dicionario histórico e etimolóxico da lingua galega*, un ambicioso proxecto iniciado en 2020 baixo a dirección de Dolores Sánchez Palomino e Manuel González González (Sánchez Palomino 2023), e que desde 2024 está incorporado á Real Academia Galega. Esta obra pretende, consonte ao seu título, reconstruír a historia das palabras galegas desde as súas orixes ata o momento presente, atendendo por tanto á súa etimoloxía e á súa evolución formal e semántica.

Semella, pois, que estamos ás portas dunha nova etapa dentro da historia da lexicografía galega, unha etapa na que, sen desatender a dimensión prescritiva, o centro de gravidade vai estar situado na descrición do léxico, quer desde unha perspectiva sincrónica, atendendo aos usos contemporáneos, quer desde unha perspectiva diacrónica, atendendo á súa evolución ao longo da historia.

Dicía antes que somos un país pequeno, e que as nosas forzas son limitadas e os recursos sempre finitos. Por esta razón, se queremos que esta nova etapa produza os froitos desexados deberemos combinar a ambición na definición dos obxectivos co pragmatismo á hora de deseñar o plan de traballo e, sobre todo, procurar con xenerosidade as fórmulas de colaboración que o fagan posible.

Conta Zgusta no seu *Manual of lexicography* que o erudito francés Joseph Justus Scaliger sostiña que os autores dos crimes máis execrables nin debían ser executados nin sentenciados a traballos forzados, senón condenados a compilar dicionarios (Zgusta 1971, p. 16). Probablemente esta opinión se deba a que con demasiada frecuencia os proxectos lexicográficos tenden perigosamente ao infinito. Está nas nosas mans que nesta ocasión saibamos estar á altura do que se espera de nós.

Dixen.

Referencias bibliográficas

- Academia Real das Ciencias de Lisboa (1780a). *Plano de Estatutos em que convierão os primeiros sócios da Academia de Sciencias de Lisboa com beneplácito de Sua Magestade*. Lisboa: Na Régia Officina Typográfica.
- Academia Real das Ciencias de Lisboa (1780b). Planta para se formar o Diccionario da Lingoa Portuguesa, offerecida á Academia Real das Sciencias de Lisboa, na sessao pública de 4 de Julho de 1780, e aprovada pela mesma academia em conferencia particular de 24 de Novembro do ditto anno. En: *Diccionario da lingoa portugueza*. Lisboa: Na Officina da mesma Academia, vol I, I-XX.
- Academia Real das Ciencias de Lisboa (1793). *Diccionario da lingoa portugueza*. Vol. I. Lisboa: Na Officina da mesma Academia.
- Académie Française (1635). Statuts et réglemens de l'Académie Française. En: *Statuts et réglemens*. s.l: s.d, 13-26. Disponible en https://www.academie-francaise.fr/sites/academie-francaise.fr/files/statuts_af_o.pdf
- Académie Française (1694). *Le dictionnaire de l'Académie Française*. 2 vols. Paris: Veuve de Jean Baptiste Coignard.
- Accademia della Crusca (1612). *Vocabolario degli Accademici della Crusca, con tre indici delle voci, locuzioni, e proverbi Latini, e Greci, posti per entro l'Opera*. Venezia: Appresso Giovanni Alberti.

- Alcover, Antoni Maria (1902). *Lletra de convit que a tots els amics d'aquesta llengua envia Mossèn Antoni M. Alcover*, Pre. 3.ª ed. Palma: Estampa de Can'Amengual y Muntaner.
- Alcover, Antoni Maria e Moll, Francesc de Borja (1926-1962). *Diccionari català-valencià-balear*. 10 vols. Palma: Editorial Moll.
- Alonso Estravís, Isaac, dir. (1986). *Dicionário da língua galega*. 3 vols. Madrid: Alhena.
- Alonso Estraviz, Isaac dir. (2005). *Dicionário Estraviz*. Santiago de Compostela: Através Editora. Disponible en <http://www.estraviz.org/>
- Alonso Montero, Xesús (1988). Prehistoria da Academia Galega. A procura da norma culta de 1875 a 1905. *Grial*. 99, 8-18.
- Alonso Pintos, Serafín (2006). *O proceso de codificación do galego moderno (1950-1980)*. A Coruña: Fundación Barrié.
- Alvar Ezquerro, Manuel (1983). Los prólogos del diccionario académico: nomenclatura específica y microestructura. *Revista de Filología Española*. 63, 205-222.
- Alvar Ezquerro, Manuel (1985). El diccionario de la Academia a través de sus prólogos. Los planteamientos y el vocabulario general. En: Julio Fernández Sevilla, dir. *Philologica hispaniensia: in honorem Manuel Alvar*. Madrid: Gredos, vol. 2, 33-44.
- Alvar Ezquerro, Manuel (2014). Evolución e innovaciones de los diccionarios del español. En: Félix Córdoba Rodríguez, Ernesto González Seoane e M.ª Dolores Sánchez Palomino, eds. *Lexicografía de las lenguas románicas. Perspectiva histórica*. Berlín/Boston: Walter de Gruyter, 23-49.
- Álvarez, Rosario, coord. (2014). *Tesouro do léxico patrimonial galego e portugués*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Disponible en <https://ilg.usc.gal/tesouro>
- Álvarez de la Granja, María e González Seoane, Ernesto (2001). A elaboración do *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*. En: Departamento de Filoloxía Galega, coord. *Eladio Rodríguez González: Día das Letras Galegas 2001*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 23-212.
- Álvarez de Miranda, Pedro (2000). Palabras y acepciones fantasma en los diccionarios de la Academia. En: Jean-Claude Chevalier e Marie-France Delpont, eds. *La fabrique des mots. La néologie ibérique*. París: Université de Paris-Sorbonne, 55-73.

- Álvarez Ruiz de Ojeda, Victoria (2001). Eladio Rodríguez González e a Real Academia Galega. Crónica e epistolario. *Boletín da Real Academia Galega*. 362, 9-67. DOI: 10.32766/brag.362.207
- Ares Vázquez, María do Carme *et al.* (1986). *Diccionario Xerais da lingua*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Béjoint Henri (2000). *Modern lexicography. An introduction*. 2.ª ed. Oxford: Oxford University Press.
- Binotti, Lucia (2012). *Cultural capital, language and nacional identity in Imperial Spain*. Woodbridge: Tamesis.
- Burke, Peter (2006). *Lenguas y comunidades en la Europa moderna*. Madrid: Akal.
- bUSCatermos* = Universidade de Santiago de Compostela. Servizo de Normalización Lingüística. *bUSCatermos*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela. Dispoñible en <https://aplicacions.usc.es/buscatermos/publica/>
- Busse, Ulrich (2002). Lexicography as a sign of the times: a study in socio-lexicography. En: Henrik Gottlieb, Jens Erik Mogensen e Arne Zetterstein, eds. *Symposium on Lexicography X. Proceedings of the Tenth International Symposium on Lexicography (May 4-6, 2000)*. Tübingen: Max Niemeyer, 49-61.
- Carballeira Anllo, Xosé María, coord. (2000). *Gran diccionario Xerais da lingua*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Carré Alvarellos, Leandro (1928-1931). *Diccionario galego-castelán*. 2 vols. A Coruña: Lar / Imprenta Zincke Hnos.
- Casares, Julio (1921). *Nuevo concepto del diccionario de la lengua. Discurso leído en el acto de su recepción por D. Julio Casares y Sánchez y contestación del Excmo. Sr. D. Antonio Maura y Montaner el día 8 de mayo de 1921*. Madrid: Real Academia Española.
- Casares, Julio (1942). *Diccionario ideológico de la lengua española*. Barcelona: Gustavo Gili.
- Colon, Germà e Soberanas, Amadeu-J. (1986). *Panorama de la lexicografía catalana. De les glosses medievals a Pompeu Fabra*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

- Coluccia, Rosario (2014). El *Vocabolario degli Accademici della Crusca* y la norma del italiano. En: Félix Córdoba Rodríguez, Ernesto González Seoane e M.ª Dolores Sánchez Palomino, eds. *Lexicografía de las lenguas románicas. Perspectiva histórica*. Berlín/Boston: Walter de Gruyter, 125-142.
- CORGA = López Martínez, Marisol, dir. (). *CORGA. Corpus de referencia do galego actual*. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación de Humanidades. Disponible en <http://corpus.cirp.gal/corga/>
- Cuveiro Piñol, Juan (1876). *Diccionario Gallego, el más completo en términos y acepciones de todo lo publicado hasta el día, con las voces antiguas que figuran en códigos, escrituras y documentos antiguos, términos familiares y vulgares y su pronunciación*. Barcelona: Establecimiento Tip. de N. Ramírez y Cía.
- Diccionario de Autoridades* = Academia Española, Real (1726-1739).
- DiGalego. *Diccionario de galego*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 2013. Disponible en <http://digalego.xunta.gal>
- Enrique-Arias, Andrés (2020). El *idioma nacional* frente al *dialecto provincial*. Actitudes hacia el castellano y el catalán en Mallorca en los siglos XVIII y XIX. En: Manuel Rivas Zancarrón e Victoriano Gaviño Rodríguez, eds. *Creencias y actitudes ante la lengua en España y América (siglos XVIII y XIX)*. Madrid / Frankfurt am Main: Iberoamericana Vervuert, 45-66.
- Fabra, Pompeu (1932). *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Llibreria Catalònia.
- Feixó Cid, Xosé G., coord. (1986). *Diccionario da lingua galega*. 3 vols. Vigo: Ir Indo.
- Feixó Cid, Xosé G., dir. (1999). *Diccionario Cumio da lingua galega*. Vigo: Edicións do Cumio.
- Fonseca, Maria do Céu (2006). Portuguese missionary linguistics: linguistic thought and grammatical theory in Luso-Oriental works of the seventeenth century. *Alfinge*. 18, 29-46.
- Franco Grande, Xosé Luís (1968). *Diccionario galego-castelán e vocabulario castelán-galego*. Vigo: Galaxia.
- Gauchat, Louis; Jeanjaquet, Jules; Tappolet, Ernst; e Muret, E. (1924-). *Glossaire des patois de la Suisse romande*. 7 vols. (A-F). Neuchâtel / Paris: V. Attinger. Disponible en <http://www.gpsr.ch/>

- García-Medall, Joaquín (2009). *Vocabularios hispano-asiáticos. Traducción y contacto intercultural*. Soria: Universidad de Valladolid/Diputación Provincial de Soria.
- González González, Manuel, dir. (2012). *Dicionario da Real Academia Galega*. A Coruña: Real Academia Galega. Disponible en <https://academia.gal/dicionario>
- González-Millán, Xoán (2001a). Os dicionarios de autoridades: A antoloxización lexicográfica da literatura galega. *Madrygal*. 4, 61-69.
- González-Millán, Xoán (2001b). *O Dicionario enciclopédico de Eladio Rodríguez. A canonización lexicográfica da literatura galega*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- González-Millán, Xoán (2003). La reivindicación de un «diccionario gallego» en el siglo XIX. *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*. 58 (2), 5-32.
- González Ollé, Fernando (2014). *La Real Academia Española en su primer siglo*. Madrid: Arco/Libros.
- González Seoane, Ernesto (2002). Sobre as fontes lexicográficas galegas do DEGC. En: Ramón Lorenzo, ed. *Homenaxe a Fernando R. Tato Plaza*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 145-167.
- González Seoane, Ernesto (2003). A lexicografía galega moderna. En: Henrique Monteagudo e Xan M. Bouzada, coords. *O proceso de normalización do idioma galego (1980-2000)*. III. *Elaboración e difusión da lingua*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 165-227 e 458-463.
- González Seoane, Ernesto (2014). La lexicografía gallega premoderna (1863-1985). En: Félix Córdoba Rodríguez, Ernesto González Seoane e M.ª Dolores Sánchez Palomino, eds. *Lexicografía de las lenguas románicas. Perspectiva histórica*. Berlín/Boston: Walter de Gruyter, 167-183.
- Hernández, Esther (2018). *Lexicografía hispano-amerindia 1550-1800. Catálogo descriptivo de los vocabularios del español y las lenguas indígenas americanas*. Madrid: Iberoamericana; Frankfurt: Vervuert.
- Iglesia, Antonio de la (1863). Prólogo del director de la *Galicia*, editora de este diccionario. En: Francisco Javier Rodríguez, *Diccionario gallego-castellano*. A Coruña: Imprenta del Hospicio Provincial, v-viii.

- Instituto da Lingua Galega / Real Academia Galega (1982). *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. Vigo: Real Academia Galega / Instituto da Lingua Galega. DOI: 10.32766/rag.89
- Jouhaud, Christian (2000). *Les pouvoirs de la littérature*. Paris: Gallimard.
- Lara, Luis Fernando (2001). Los diccionarios contemporáneos del español y la normatividad., *II Congreso Internacional de la Lengua Española. El español en la sociedad de la información (Valladolid, 2001)*. Centro Virtual Cervantes. Disponible en https://cvc.cervantes.es/obref/congresos/valladolid/ponencias/unidad_diversidad_del_espanol/2_el_espanol_de_america/lara_l.htm. Reproducido en Lara (2009, pp. 95-117).
- Lara, Luis Fernando (2009). *Lengua histórica y normatividad*. 2.ª ed. México, D.F.: El Colegio de México.
- Lorenz, Volker (2008). *Die Accademia della Crusca und ihre Vorbildfunktion für die Académie Française*. München: GRIN Verlag.
- Maraschio, Nicoletta (2014). El *Vocabolario degli Accademici della Crusca*. Las ediciones del siglo XVII (y siguientes). En Félix Córdoba Rodríguez, Ernesto González Seoane e M.ª Dolores Sánchez Palomino, eds. *Lexicografía de las lenguas románicas. Perspectiva histórica*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 185-202.
- Mirás, Francisco (1864). *Compendio de gramática gallega-castellana, con un vocabulario de nombres y verbos gallegos y su correspondencia castellana*. Santiago de Compostela: Establecimiento Tipográfico de Manuel Mirás.
- Monteagudo, Henrique (1999). *Historia social da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Monteagudo, Henrique (2006). A Academia, o idioma e o nacionalismo, 1906-1930. *Grial*. 171, 26-37.
- Monteagudo, Henrique e García Cancela, Xermán, coords. (1988). *Diccionario normativo galego-castelán*. Vigo: Galaxia.
- Moreno Cabrera, Juan Carlos (2004). *La dignidad e igualdad de las lenguas. Crítica de la discriminación lingüística*. Madrid: Alianza.
- Moreno Cabrera, Juan Carlos (2008). *El nacionalismo lingüístico. Una ideología destructiva*. Barcelona: Península.

- Murray, James (1879). *An appeal to the English-speaking and English-reading public to read books and make extracts for the Philological Society's New English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Murray, K. M. Elisabeth (1987). *Caught in the Web of Words. James A. H. Murray and the Oxford English Dictionary*. New Haven / London: Yale University Press.
- Nebrija, Antonio de (2014 [1492]). *Gramática sobre la lengua castellana*. México: Academia Mexicana de la Lengua. Edición, presentación, estudio e notas de Carmen Lozano.
- Pena, Xosé Antón *et al.* (2005). *Gran dicionario Século 21 da lingua galega*. Vigo: Galaxia / Edicións do Cumio.
- Pettini, Silvia (2024). 'View and Hide Definitions' of Racist Hate Speech: Ethnophaulisms in Google's English Dictionary. *International Journal of English Linguistics*. 14(3), 1-12. DOI: 10.5539/ijel.v14n3p1
- Quemada, Bernard *et al.* eds. (1997). *Les Préfaces du Dictionnaire de l'Académie Française (1694-1992). Textes, introductions et notes*. Paris: Honoré Champion.
- Rafel i Fontanals, Joaquim (2008). La actividad lexicográfica del Institut d'Estudis Catalans. Pasado, presente y futuro. En: Ernesto González Seoane, Antón Santamarina e Xavier Varela Barreiro, eds. *A lexicografía galega moderna. Recursos e perspectivas*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 289-314.
- Real Academia Española (1726). Historia de la Real Academia Española. En: Real Academia Española, *Diccionario de la lengua castellana en que se explica el verdadero sentido de las voces, su naturaleza y calidad, con las phrases o modos de hablar, los proverbios o refranes, y otras convenientes al uso de la lengua*. Madrid: Francisco del Hierro / Herederos de Francisco del Hierro, vol. I, XI-XLII.
- Real Academia Española (1726-1739). *Diccionario de la lengua castellana en que se explica el verdadero sentido de las voces, su naturaleza y calidad, con las phrases o modos de hablar, los proverbios o refranes, y otras convenientes al uso de la lengua*. 6 vols. Madrid: Francisco del Hierro / Herederos de Francisco del Hierro.
- Real Academia Española (2014). *Diccionario de la lengua española*. 23 ed. [versión 23.8.1 en línea]. Disponible en <https://dle.rae.es>
- Real Academia Galega (1913-1928). *Diccionario gallego-castellano*. A Coruña: Imprenta y fotograbado de Ferrer.

- Real Academia Galega (1997). *Diccionario da Real Academia Galega*. A Coruña: Real Academia Galega.
- Regueira Fernández, Xosé Luís, dir. (2013). *Diccionario de pronuncia da lingua galega*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Disponible en <http://ilg.usc.gal/pronuncia>
- Rodríguez, Francisco Javier (1863). *Diccionario gallego-castellano*. A Coruña: Imprenta del Hospicio Provincial.
- Rodríguez González, Eladio (1958-1961). *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*. Vigo: Galaxia.
- Salvador, Gregorio (1990). El diccionario y la gente. En: *Jornadas de Filología. Homenaje al profesor Francisco Marsá*. Barcelona: Universitat, 193-207.
- Sánchez Palomino, María Dolores (1999a). A postura de Cuveiro ante o diccionario e a lingua. En: Rosario Álvarez e Dolores Vilavedra, eds. *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 933-949.
- Sánchez Palomino, María Dolores (1999b). Ideas que sustentan a elaboración do diccionario de Valladares. *Cadernos de Lingua*. 20, 5-28. DOI: 10.32766/cdl.20.116
- Sánchez Palomino, María Dolores (2001). El primer diccionario gallego y sus motivaciones: relación con las ideas de su tiempo. En: Marina Maquieira, María Dolores Martínez e Milka Villayandre, eds. *Actas del II Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística*. Madrid: Arco Libros, 847-857.
- Sánchez Palomino, María Dolores (2023). O *Diccionario Histórico e Etimolóxico da Lingua Galega* (DHELG) na lexicografía histórica románica. En: Dolores Corbella, Josefa Dorta e Rafael Padrón, coords. *Perspectives de recherche en linguistique et philologie romanes*. Vol. I. Strasbourg: Societé de Linguistique Romane / Éditions de linguistique et de philologie, 753-762.
- Santamarina, Antón (2000). Os diccionarios galegos. En: Antón Santamarina, ed. *Diccionario de diccionarios*. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza.
- Santamarina, Antón, ed. (2000). *Diccionario de diccionarios*. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza. Disponible en <https://ilg.usc.gal/ddd/>

- Santamarina, Antón (2003). O *Vocabulario ortográfico da lingua galega* (VOLG). Criterios de elaboración. En: María Álvarez de la Granja e Ernesto González Seoane, eds. *A estandarización do léxico*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 53-92.
- Santamarina, Antón (2008). Os dicionarios históricos. Trazos dun dicionario histórico galego e consideracións sobre a súa viabilidade. En: Ernesto González Seoane, Antón Santamarina e Xavier Varela Barreiro, eds. *A lexicografía galega moderna. Recursos e perspectivas*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 343-425.
- Santamarina, Antón e González González, Manuel, coords. (2004). *Vocabulario ortográfico da lingua galega*. A Coruña: Real Academia Galega / Instituto da Lingua Galega. DOI: 10.32766/rag.174
- Seco, Manuel (2003). ¿Para quién hacemos los diccionarios?. En: *Estudios de lexicografía española*. 2.ª ed. Madrid: Gredos, 91-105. Publicado inicialmente en Carmen Saralegui Platero e Manuel Casado Velarde, eds. *Pulchre, bene, recte. Estudios en homenaje al Prof. Fernando González Ollé*. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra, 2002, 1333-1347.
- Seoane Sánchez, Isabel (1999). O primeiro dicionario da Real Academia Galega. *Cadernos de Lingua*. 19, 65-84. DOI: 10.32766/cdl.19.129
- Silva, José Alberto Teixeira Rebelo da (2015). *A Academia Real das Ciências de Lisboa (1779-1834). Ciências e hibridismo numa periferia europeia*. Tese de doutoramento. Universidade de Lisboa.
- TERMIGAL= González González, Manuel, dir. (2016-). *TERGAL. Banco de termos galegos recomendados*. Versión 1.5.2. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades. Dispoñible en <http://www.cirp.gal/tergal>
- TILG = Santamarina, Antón, dir. (2018-). *Tesouro informatizado da lingua galega*. Versión 4.1. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en <http://ilg.usc.gal/TILG/>
- Valladares Núñez, Marcial (1884). *Diccionario gallego-castellano*. Santiago de Compostela: Tipografía del Seminario Conciliar Central.

- Verdelho, Telmo (2007). Dicionários portugueses. Breve história. En: Telmo Verdelho e João Paulo Silvestre, eds. *Dicionarística portuguesa, inventariação e estudo do património lexicográfico*. Aveiro: Universidade de Aveiro, 11-60.
- Verdelho, Telmo (2008). Lexicografia portuguesa. Perspectiva crítica. En: Ernesto González Seoane, Antón Santamarina e Xavier Varela Barreiro, eds. *A lexicografia galega moderna. Recursos e perspectivas*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 83-114.
- Zimmermann, Klaus (2018). Lexicografía diferencial y lexicografía integral. En: María Álvarez de la Granja e Ernesto González Seoane, eds. *Léxico dialectal y lexicografía en la Iberorromania*. Madrid / Frankfurt am Main: Iberoamericana Vervuert, 121-144.
- Zgusta, Ladislav (1971). *Manual of lexicography*. Praga / The Hague / París: Academia / Mouton.
- Zgusta, Ladislav (2006). *Lexicography then and now. Selected essays*. Berlin: De Gruyter.
- Zwartjes, Otto e Hovdhaugen, Even, eds. (2004). *Missionary linguistics. Lingüística misionera*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Resposta do excelentísimo señor don
Antón Santamarina

Señor Presidente da Real Academia Galega,
académicos, señoras e señores.

Cómpreme a min a honra de responder o discurso do que vai ser novo académico de número ó remate desta cerimonia. Os académicos coñecen xa os seus méritos, expostos no escrito e na sesión na que se presentou a súa candidatura; vounos recordar aquí algo máis pormenorizados nesta sesión pública. Tamén direi algunhas palabras motivadas polo discurso.

Ernesto González Seoane naceu no Barqueiro no ano 1962. Cursou estudos de Filoloxía hispánica na Universidade de Santiago de Compostela, onde obtivo o grao de licenciado en 1985. É doutor pola mesma universidade (1992), con premio extraordinario, cunha tese sobre *A ortografía e a gramática do galego nos estudos gramaticais do séc. XIX e primeiros anos do XX*.

Foi bolseiro do Instituto da Lingua Galega en 1985. Entre os anos 1986 e 1990 foi sucesivamente encargado de curso, titular interino e titular na Escola Universitaria das Universidades de Santiago de Compostela e Vigo; profesor axudante nos anos 1990-1993, no Departamento de Filoloxía Galega da Universidade de Santiago de Compostela; e profesor titular interino (1993-1995) e numerario (1995-2011) na mesma universidade. É catedrático desde 2011 no mesmo centro; alí imparte ou impartiu materias relacionadas co tema do discurso de hoxe: lexicoloxía, lexicografía, lingüística computacional e sociolingüística.

Na Universidade de Santiago desempeñou importantes cargos no goberno da institución: decano da Facultade de Filoloxía (2004-2012), director do Instituto da Lingua Galega (2013-2018) e vicerreitor de Profesorado (2018-2026).

O plenario da Real Academia Galega tivo en conta principalmente as súas contribucións no dominio da lingüística galega e que vou resumir. É autor el só ou ás veces compartindo autoría con outra persoa (máis dunha, algunha vez) de numerosas

publicacións neste campo que abranguen temas variados; viron a luz en medios diversos tanto na propia Galicia (como o *Boletín da Real Academia Galega, Cadernos de Lingua* ou *Grial*) coma en prestixiosas editoriais galegas, españolas ou estranxeiras (Routledge, John Benjamins ou De Gruyter). Ás veces é el mesmo o editor da publicación.

Vou citar algúns temas dos que se ocupou, sen pretensión de ser exhaustivo:

1

Ten un número considerable de textos nos que trata de problemas referentes ó purismo, á estandarización, á prescrición ou temas afíns: “Descrición e prescrición na gramática de Saco” (2018); “Language Standardization and Purism: a Historiographical Approach to Galician Grammar and Lexicography in the Nineteenth Century” (González Seoane e Rei Doval 2019); “Aspectos problemáticos en la historia de la estandarización del gallego” (2009); “A estandarización do léxico en Galicia: perspectiva histórica” (2003a); “Léxico dialectal e estándar literario” (2002a); e “Avances na estandarización do galego no século XIX” (1998).

2

Outro grupo de traballos do académico electo refírense á historiografía da lingüística galega. Cito algúns: “A *Gramática* de Lugo na tradición lingüística galega” (2006a), “Avances e tendencias actuais en lexicografía galega” (González Seoane e Santamarina 2017); *Guía bibliográfica de lingüística galega* (Regueira 1996); “Lugo ou a gramática ó servizo da santa e xusta causa” (2006b); ou “Ideas sobre a fragmentación dialectal do galego durante o século XIX” (1991a).

3

Outro grupo de contribucións versan sobre temas gramaticais: “Formas de tratamento nos textos galegos do séc. XVIII” (Álvarez e González Seoane 2021); “A derivación verbal isocategorial en galego” (1999); “Determinantes nominais [na lingua de Celso Emilio Ferreiro]” (1992); “Word Formation” (2025).

4

Noutro apartado podemos agrupar as contribucións no campo da sociolingüística, da historia social da lingua e da política lingüística (non só relativas ó galego): “O debate sobre o galego na prensa do XIX. Algúns datos para unha historia do antiga-leguismo” (1991b); “O debate sobre a independencia do galego na última década do século XIX” (1996); “Nuevos y viejos discursos en torno al español” (2010).

5

Varias das súas contribucións teñen como tema a lexicografía galega, onde inclúo tamén a historia dos dicionarios: “El tratamiento lexicográfico del léxico dialectal” (Álvarez de la Granja e González Seoane 2018a); “Lexicografía dialectal del gallego” (Álvarez de la Granja e González Seoane 2018b); “La lexicografía gallega premoderna (1863-1985)” (2014); “A lexicografía galega moderna (1983-2001)” (2003b).

6

No capítulo de dicionarios ten un sitio especial don Eladio Rodríguez González, un autor ben coñecido (foi dos fundadores desta Academia e presidente dela entre os anos 1926 e 1934): “A fraseoloxía inédita do dicionario de Eladio Rodríguez” (Álvarez de la Granja e González Seoane 2016); “Novas achegas ó proceso de elaboración do *Diccionario Gallego-Castellano* de Eladio Rodríguez” (2008); “Sobre as fontes lexicográficas galegas do *DEGC*” (2002b); “A elaboración do *Diccionario Enciclopédico Gallego-Castellano* de Eladio Rodríguez” (Álvarez de la Granja e González Seoane 2001).

7

Ten tamén traballos referentes á estilística da lingua galega: “Notas sobre a funcionalidade do popularismo léxico nos textos galegos do prerrexurdimento” (2012).

8

Como filólogo é editor de textos e/ou anotador deles: “O romancillo da cea do cordeiro. Texto galego do século XVII” (Álvarez e González Seoane 2015); textos do

galego dos Séculos Escuros, “Os fragmentos en galego do *Desempeño de un empeño* (1771) de Benito A. Godoy Figueroa” (Álvarez e González Seoane 2019); *Retrincos* e *Un ollo de vidro* de Castelao (1994); *Entre a vendima e a castañeira* de Otero Pedrayo (1990), *O castelo de Pambre* de López Ferreiro (2005). Podemos incluír nesta apartado o importante corpus *Gondomar* de textos galegos dos séculos XVI, XVII e XVIII con transcripción paleográfica e edición crítica; está lematizado e é de responsabilidade compartida con Rosario Álvarez Blanco (2017); pode consultarse en liña.

9

Á parte do seu labor como historiógrafo dos dicionarios tamén ten traballo como dicionarista, pois el mesmo colaborou hai moitos anos nun *Diccionario escolar galego* e nun *Diccionario normativo galego-castelán* (ambos de 1996); coordinou e participou no *Diccionario de dicionarios do galego medieval* (2006-2022), unha ferramenta hoxe en liña, que contén glosarios de textos en galego antigo editados por J. J. Nunes, Carolina Michaelis, M. Rodrigues Lapa, Walter Mettmann, Kelvin Parker, Ramón Lorenzo, Fernando Tato e Mª Carmen Barreiro.

10

É editor ou coeditor de libros importantes de lingüística galega, ás veces resultantes de congresos, como *Calen barbas, falen cartas* (Álvarez e González Seoane 2020); *Léxico dialectal y lexicografía en la Iberorromania* (Álvarez de la Granja e González Seoane 2018c); *Manual of Galician Linguistics* (Sousa e González Seoane 2025); *Aproximacións á variación dialectal no dominio galego-portugués* (Álvarez de la Granja, Boullón Agrelo e González Seoane 2017); *Lexicografía de las lenguas románicas. I. Perspectiva histórica* (Córdoba, González Seoane, Sánchez Palomino e Domínguez Vázquez 2014); *A lexicografía galega moderna. Recursos e perspectivas* (González Seoane, Santamarina e Varela 2008); *A estandarización do léxico* (Álvarez de la Granja e González Seoane 2003).

Polas achegas á lingüística galega que acabo de mencionar resulta patente que posúe méritos sobrados para ser académico numerario desta institución, á que pode prestar servizos importantes. Se o plenario ou a executiva non lle encarga outra cousa (ou aínda que lla encargue) recibirémolo de moi bo grado no Seminario de

Lexicografía; a súa voz sen dúbida vai proporcionar achegas importantes para a actualización do dicionario.

Aquí debería de acabar a miña intervención pero a lectura do estupendo discurso do novo académico suxíreme un par de apostilas ou tres.

A primeira refírese ó dicionario como autoridade. Nos tempos modernos, nos que a escolarización é xeneralizada, non hai ninguén que non teña que acudir ó dicionario, sexa no formato que sexa, unhas veces para esclarecer o significado dun arcaísmo, dun neoloxismo ou dunha palabra rara, outras para o deletreo dun termo. En España e no mundo hispánico, aínda que hai editoriais privadas que fabrican excelentes dicionarios, a quen se lles atribúe o establecemento dun canon é ás academias (Real Academia Española, Institut d'Estudis Catalans, Real Academia Galega ou Euskalzaindia). Case non hai día sen que apareza un artigo nun xornal onde se acode ás definicións dos dicionarios destas institucións para aboar o sentido exacto dunha palabra. Iso por unha parte prodúcese, como académico da RAG, satisfacción porque implica que a xente confía no noso dicionario, pero tamén me fai consciente da nosa responsabilidade á hora de dar entrada a un lema novo ou á de facer unha definición, que debe ser o máis exacta e neutra posible. Proba tamén da autoridade recoñecida á Academia é o feito de que cheguen á súa secretaría con moita frecuencia advertencias, dun particular ou dun colectivo, de que falta no noso dicionario tal ou cal palabra; case non hai sesión do Seminario de Lexicografía na que non se teña que estudar algunha destas propostas. Ás veces estas chamadas de atención demandan a rectificación dalgunha definición imprecisa; por exemplo, non hai moito pedíusenos por parte dun colexio profesional que discriminásemos ben a diferenza entre *enfermeiro* e *asistente técnico sanitario*, cousa que fixemos aínda a custo de converter as definicións en enciclopédicas; é un exemplo entre ducias.

O discurso tamén me fixo reflexionar algo sobre os dicionarios de autoridades en relación cunha carencia nosa. Os dicionarios de autoridades ou de uso (con exemplos reais) comezaron no séculos XVII e seguiron nos posteriores. Todos supuxeron un avance enorme na lexicografía dos diferentes países onde houbo academias (Italia, Francia, España). Tamén fóra de territorios románicos, como Inglaterra, o modelo da Crusca tivo repercusión, segundo se ve no caso do dicionario inglés de Samuel Johnson, confeso imitador do da Crusca. Pero estes dicionarios, fronte á virtude de ilustrar as diferentes acepcións dunha palabra con exemplos extraídos das obras de grandes escritores, tiñan tamén unha limitación: deixaban fóra moitas

palabras que pertencían ó ámbito das ciencias, das artes ou dos oficios que non aparecían en textos literarios. En dicionarios como o de autoridades castelán non aparecen palabras como *coordenada*, *calcio* ou *gravitación* ou, se aparecen, é sen exemplos. E esa foi unha das causas de que se publicasen, á marxe das academias, grandes obras lexicográficas. Na historia da lexicografía, por citar só uns exemplos da área románica, e xa no século XIX, hai dicionarios baseados en corpus que gozaron de gran prestixio; entre eles están para o italiano o Tommaseo-Bellini, *Dizionario della Lingua Italiana* (1861-1876), ou para o francés o Littré (Émile Maximilien Paul Littré, *Dictionnaire de la langue française*, 1863-1872). Os dous superaron con moito o da Crusca e o da Academia francesa. En España houbo o *Diccionario castellano: con las voces de ciencias y artes* (1785-1793, 4 vols.) do xesuíta Terreros y Pando, pero non chegou a gozar da popularidade do Tommaseo e do Littré, e só tivo unha edición. Máis tarde, xa no século XX, continuaron a saírllles ás academias outros competidores moi potentes: en Italia o *Grande Dizionario della Lingua Italiana* de Salvatore Bataglia (da casa UTET) ó lado de varios dicionarios manuais de diferentes casas; en Francia, despois de Littré, gozaron de gran popularidade os dicionarios de casas como a fundada por Pierre Larousse, hoxe eclipsados todos polos da imbatible casa Robert co seu *Grand Robert* e co máis escolar *Petit Robert*. En España o prestixio, merecido ou non, da RAE non deixou que prosperasen máis que temporalmente outras empresas e hoxe son raros dicionarios impresos que compitan co académico; mesmo algúns bos dicionarios, con exemplos reais, ocupan un papel marxinal e só son visitados por curiosos nunha páxina da Internet, como ocorre co dicionario de Manuel Seco e outros, *Diccionario del español actual* (ed. Aguilar 1999), agora na web da Fundación BBVA.

En Galicia, aínda que no *Diccionario* da nosa Academia (1913-1928) e no de Eladio Rodríguez, redactado polos anos 20 e 30 do século pasado, hai bastantes voces que se ilustran con exemplos, non se fixo de maneira sistemática. Nin na Academia nin no despacho de don Eladio houbo unha caixoneira chea de cédulas semellante á que hai no IEC ou na casa de Alcover en Mallorca. A verdade é que no noso caso ata os anos 1920 a produción literaria tampouco era moi abundante, polo tanto non é de estrañar que un dicionario como o de Valladares só use exemplos do cantigueiro popular.

Hoxe estamos en condicións de facer un dicionario semellante ós dicionarios de uso doutras linguas, baseado en exemplos reais, porque dispomos de dous corpus, o TILG e o CORGA, que teñen un baleirado moi considerable de obras: no TILG

hai 1735 textos lematizados; no CORGA non sei cantos, tamén moitos. Con esas bases de datos lexicográficas pódese facer un dicionario de uso (ou de autoridades) non digo que doadamente nin nun curto prazo. Eu pola miña parte teño traballadas as entradas correspondentes á letra C e teño bastante adiantada a letra D. Pola experiencia que teño, se se chega a rematar (cousa que eu non vou ver), o dicionario resultante vai presentar bastantes diferenzas con respecto ós dicionarios anteriores tanto por entradas que faltan coma por entradas que sobran neles; estas últimas ben porque son palabras de autor ou ben porque son ou eran dun uso moi restrinxido. No dicionario *Estraviz* declárase que ten 151 712 entradas; o TILG, que dá ocorrencias reais en textos, só ten uns 90 000 lemas diferentes. Revisei na letra C as palabras que comezan por CABA- e atopo casos como estes no *Diccionario de dictionarios* (omito o nome do dicionario e omito as que deberían escribirse con -v- e con -i- ou que conteñen outras “faltas” de ortografía): *cabadelantre* ‘en adelante’, *cabaleta* ‘saltón’, *cabalfuste* ‘silla de montar’ [castelanismo], *cabanés* ‘el que vive en una cabaña’, *cabañolas* ‘tabernáculos’, *Cabarsul* ‘dios mitológico de los celtas’, *cabaxa/o* ‘calabaza para vino’. No *Estraviz*, no mesmo tramo, acho as seguintes (á parte de aumentativos e diminutivos que non deberían ser lemas): *cabaca*, *cábado*, *cabaleta*, *cabanal*, *cabanés*, *cabardino*, *cabardobalcar*.

Sendo realistas, para un mercado tan reducido coma o noso, a realización dunha obra deste tipo, semellante ó dicionario de Seco que mencionei antes ou ó *Diccionari descriptiu del català contemporani* dirixido por Joaquim Rafel no IEC, cun equipo de catro lexicógrafos a tempo completo e co patrocinio dalgunha institución, podería rematarse nun prazo de oito ou dez anos. A outra alternativa é agardar a que se incorporen á tarefa filólogos interesados pola lexicografía, como espero que sexa co académico entrante, e que vaíamos redactando letras cooperativamente ata acabalo.

O discurso do novo académico motivoume para pensar noutros temas ademais dos anteriores. Non é agora o momento de expolos. Hai, con todo, un problema referente á nosa Academia que nos debe de preocupar e que se deriva de algo que o académico entrante sinala no seu discurso: por razóns de tipo económico e demográfico é moi probable que sexa de aquí para diante a Real Academia Galega a única fábrica de dicionarios en Galicia, e iso supón unha gran responsabilidade, pois temos que coidar escurpulosamente a calidade dos que produzamos, en especial o de lingua. Creo que neste momento hai un recoñecemento xeral bastante positivo cara ó noso labor pero temos que mantelo e melloralo canto sexa posible.

E con isto remato. Esperamos que o ambiente da Academia lle resulte estimulante ó novo numerario e esperamos tamén que poida seguir facendo importantes contribucións á lingüística galega como leva feito ata o presente; serán moi ben vin- das as súas autorizadas achegas tanto no campo da gramática coma no da lexicografía.

Referencias bibliográficas

- Álvarez, Rosario e González Seoane, Ernesto (2015). O romancillo da cea do cordeiro. Texto galego do século XVII. En: Francisco Dubert, Gabriel Rei-Doval e Xulio Sousa, eds. *En memoria de tanto miragre. Estudos dedicados ó profesor David Mackenzie*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 21-40.
- Álvarez, Rosario e González Seoane, Ernesto, eds. (2017). *Gondomar. Corpus dixital de textos galegos da Idade Moderna*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en <http://ilg.usc.gal/gondomar/>
- Álvarez, Rosario e González Seoane, Ernesto (2019). Os fragmentos en galego do *Desempeño de un empeño* (1771) de Benito A. Godoy Figueroa. En: Xosé Fernández Salgado e Aquilino Santiago Alonso Núñez, eds. *Non haberá illa, pero hai o nome. Homenaxe a Antón Palacio*. Vigo: Universidade de Vigo, 55-72.
- Álvarez, Rosario e González Seoane, Ernesto, eds. (2020). *Calen barbas, fálenn cartas: a escrita en galego na Idade Moderna*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Álvarez, Rosario e González Seoane, Ernesto (2021). Formas de tratamento nos textos galegos do séc. XVIII. *Revista Internacional de Lingüística Iberoamericana*. 38, 11-39.
- Álvarez de la Granja, María; Boullón Agrelo, Ana; e González Seoane, Ernesto, eds. (2017). *Aproximacións á variación dialectal no dominio galego-portugués*. A Coruña: Universidade da Coruña.
- Álvarez de la Granja, María e González Seoane, Ernesto (2001). A elaboración do *Diccionario Enciclopédico Gallego-Castellano* de Eladio Rodríguez. En: Departamento de Filoloxía Galega, coord. *Eladio Rodríguez González. Día das Letras Galegas 2001*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 23-212.

- Álvarez de la Granja, María e González Seoane, Ernesto, eds. (2003). *A estandarización do léxico*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura galega / Instituto da Lingua Galega.
- Álvarez de la Granja, María e González Seoane, Ernesto (2016). A fraseoloxía inédita do dicionario de Eladio Rodríguez. En: Manuel González González, ed. *Lingua, pobo e terra. Estudos en homenaxe a Xesús Ferro Ruibal*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 163-189.
- Álvarez de la Granja, María e González Seoane, Ernesto (2018a). El tratamiento lexicográfico del léxico dialectal. En: María Álvarez de la Granja e Ernesto González Seoane, eds. *Léxico dialectal y lexicografía en la Iberorromania*. Madrid: Iberomericana-Vervuert, 9-22.
- Álvarez de la Granja, María e González Seoane, Ernesto (2018b). Lexicografía dialectal del gallego. En: María Álvarez de la Granja e Ernesto González Seoane, eds. *Léxico dialectal y lexicografía en la Iberorromania*. Madrid: Iberomericana-Vervuert. 163-186.
- Álvarez de la Granja, María e González Seoane, Ernesto, eds. (2018c). *Léxico dialectal y lexicografía en la Iberorromania*. Madrid: Iberomericana-Vervuert.
- Castelao, Alfonso R. (1994). *Retrincos; Un ollo de vidro*. Vigo: Galaxia. Edición, introdución e notas de Ernesto González Seoane e Dolores Vilavedra.
- Córdoba, Félix; González Seoane, Ernesto; Sánchez Palomino, M.ª Dolores; e Domínguez Vázquez, María José, eds. (2014). *Lexicografía de las lenguas románicas. I. Perspectiva histórica*. Berlín: De Gruyter.
- González Seoane, Ernesto (1991a). Ideas sobre a fragmentación dialectal do galego durante o século XIX. En: Mercedes Brea e Francisco Fernández Rei, eds. *Homenaxe ó profesor Constantino García*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, vol. 2, pp. 55-67.
- González Seoane, Ernesto (1991b). O debate sobre o galego na prensa do XIX. Algúns datos para unha historia do antigaleguismo. *Grial*. 110, 275-287. 1991.
- González Seoane, Ernesto (1992). Determinantes nominais. En: Rosario Álvarez, coord. *Estudios dedicados a Celso Emilio Ferreiro*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, vol. 1, 87-98.

- González Seoane, Ernesto (1996). O debate sobre a independencia do galego na última década do século XIX. En: Ramón Lorenzo e Rosario Álvarez, eds. *Homenaxe á profesora Pilar Vázquez Cuesta*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 121-131.
- González Seoane, Ernesto (1998). Avances na estandarización do galego no século XIX. En: Dieter Kremer, ed. *Homenaxe a Ramón Lorenzo*. Vigo: Galaxia, 2, 555-567.
- González Seoane, Ernesto (1999). A derivación verbal isocategorial en galego. En: Rosario Álvarez e Dolores Vilavedra, eds. *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, vol. 1, 473-500.
- González Seoane, Ernesto (2002a). Léxico dialectal e estándar literario. En: Rosario Álvarez, Francisco Dubert e Xulio Sousa, eds. *Dialectoloxía e léxico*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 95-113.
- González Seoane, Ernesto (2002b). Sobre as fontes lexicográficas galegas do *DEGC*. En: Ramón Lorenzo, ed. *Homenaxe a Fernando R. Tato Plaza*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 145-167.
- González Seoane, Ernesto (2003a). A estandarización do léxico en Galicia: perspectiva histórica. En: María Álvarez de la Granja e Ernesto González Seoane, eds. *A estandarización do léxico*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 163-196.
- González Seoane, Ernesto (2003b). A lexicografía galega moderna (1983-2001). En: Henrique Monteagudo e Xan M. Bouzada, eds. *O proceso de normalización do idioma galego. III. Elaboración e difusión da lingua*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 165-227.
- González Seoane, Ernesto (2006a). A gramática de Lugo na tradición lingüística galega. *Boletín da Real Academia Galega*. 367, 25-36. DOI: 10.32766/brag.367.273
- González Seoane, Ernesto (2006b). Lugo ou a gramática ó servizo da santa e xusta causa. En: Antón Santamarina e Anxo Tarrío, eds. *Manuel Lugo Freire. Día das Letras Galegas 2006*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 97-113.

- González Seoane, Ernesto, coord. (2006-2022). *Dicionario de dicionarios do galego medieval*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. Dispoñible en <https://ilg.usc.gal/ddgm/>
- González Seoane, Ernesto (2008). Novas achegas ó proceso de elaboración do *Diccionario Gallego-Castellano* de Eladio Rodríguez. En: Mercedes Brea, Francisco Fernández Rei e Xosé Luís Regueira, eds. *Cada palabra pesaba, cada palabra medía. Homenaxe a Antón Santamarina*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 113-122.
- González Seoane, Ernesto (2009). Aspectos problemáticos en la historia de la estandarización del gallego. En: Graciana Vázquez Villanueva, ed. *Discursos, lingua, imáxenes. La cultura gallega en paradigmas plurales*. Buenos Aires, Universidad de Buenos Aires, 113-145.
- González Seoane, Ernesto (2010). Nuevos y viejos discursos en torno al español. *Spanish in Context*. 7 (1), 161-169. DOI: 10.1075/sic.7.1.08gon
- González Seoane, Ernesto (2012). Notas sobre a funcionalidade do popularismo léxico nos textos galegos do prerrexurdimento. En: Ramón Mariño, ed. *Papés d'emprenta condenada. II. Lingua galega e comunicación nos inicios da Idade Contemporánea*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 263-288.
- González Seoane, Ernesto (2014). La lexicografía gallega premoderna (1863-1985). En: Félix Córdoba, Ernesto González Seoane, M.ª Dolores Sánchez Palomino e María José Domínguez Vázquez, eds. *Lexicografía de las lenguas románicas. I. Perspectiva histórica*. Berlín: De Gruyter, 169-185.
- González Seoane, Ernesto (2018). Descrición e prescrición na gramática de Saco. *Boletín da Real Academia Galega*. 379, 407-417. DOI: 10.32766/brag.379.740
- González Seoane, Ernesto (2025). Word Formation. En: Xulio Sousa e Ernesto González Seoane, eds. *Manual of Galician Linguistics*. Berlín: De Gruyter, 77-106. DOI: 10.1515/9783110417449-005
- González Seoane, Ernesto e Rei Doval, Gabriel (2019). Language Standardization and Purism: a Historiographical Approach to Galician Grammar and Lexicography in the Nineteenth Century. En: Gabriel Rei-Doval e Fernando Tejedo-Herrero, eds. *Lusophone, Galician, and Hispanic Linguistics. Bridging Frames and Traditions*. New York: Routledge, 73-91.

- González Seoane, Ernesto e Santamarina, Antón (2017). Avances e tendencias actuais en lexicografía galega. *Labor Histórico*. 3 (1), 149-163. DOI: 10.24206/lh.v3i1.17112
- González Seoane, Ernesto; Santamarina, Antón; e Varela, Xavier, eds. (2008). *A lexicografía galega moderna. Recursos e perspectivas*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega/ Instituto da Lingua Galega.
- López Ferreiro, Antonio (2005). *O castelo de Pambre*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco. Edición de Ernesto González Seoane.
- Otero Pedrayo, Ramón (1990). *Entre a vendima e a castañeira: contos*. Vigo: Galaxia. Edición, introdución e notas de Ernesto González Seoane.
- Regueira Fernández, Xosé Luís, dir. (1996). *Guía bibliográfica de lingüística galega*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Sousa, Xulio e González Seoane, Ernesto, eds. (2025). *Manual of Galician Linguistics*. Berlín: De Gruyter.

ÍNDICE

Reflexións arredor da prescrición e a descrición no dicionario (académico)

DISCURSO DO ILUSTRÍSIMO SEÑOR DON ERNESTO GONZÁLEZ SEOANE 9

RESPOSTA DO EXCELENTÍSIMO SEÑOR DON ANTÓN SANTAMARINA 79

Real Academia Galega
Rúa Tabernas, 11
15001 A Coruña
www.academia.gal

REAL ACADEMIA GALEGA

